

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ОБЛІКУ І АУДИТУ**

Кафедра аудиту, ревізії та аналізу

Коровін В.О.

**ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Спеціальність 071 «Облік та оподаткування»

Магістерська робота

Студент групи ОЕЕм-21

Коровін В.О.

Робота допущена до захисту

“ ___ ” _____ 2018 р.

В.о. зав. кафедри

к.е.н., доцент Адамик О.В.

ТЕРНОПІЛЬ - 2018

ЗМІСТ

Вступ.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЯК СПЕЦІАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ	
1.1. Історично - ретроспективний аналіз становлення економічної експертизи.....	
1.2. Сутність економічної експертизи, її види, предмет, об'єкти, система методів.....	
1.3. Структура і зміст спеціальних знань судових експертів-економістів.....	
Висновки до розділу 1.....	
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	
2.1. Інформаційне забезпечення економічної експертизи.....	
2.2. Експертиза облікових документів: дослідження механізму викривлення даних.....	
2.3. Фінансова звітність як об'єкт економічної експертизи.....	
Висновки до розділу 2.....	
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	
3.1. Порядок призначення економічної експертизи та її основні етапи.....	
3.2. Методика економічної експертизи.....	
Висновки до розділу 3.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ	

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЯК СПЕЦІАЛЬНОЇ ГАЛУЗІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ

1.1. Історико-ретроспективний аналіз становлення економічної експертизи

Впродовж свого розвитку економічна експертиза пройшла певну еволюцію, обумовлену ускладненням взаємовідносин людей у процесі господарської діяльності, необхідністю обліку створених матеріальних цінностей і контролю за їх приналежністю і правильним розподілом. Дані обліку і контролю використовувалися при вирішенні майнових спорів. З тих пір, коли людство навчилося рахувати предмети, робити зарубки на стовбурах дерев, писати в печерах і на скалах, а особливо з розвитком писемності і арифметики, з'явилась можливість ведення елементарного обліку, його дані стали необхідними при доведенні істини.

Таким чином, витоки використання спеціальних знань при тому чи іншому дослідженні беруть свій початок із давнини, коли економічної експертизи як науки ще не існувало. Спеціальні знання з економіки (бухгалтерського обліку, фінансів, контролю) почали застосовуватися в суспільстві з появою товарно-грошових відносин.

З виникненням обліку у Давньому Єгипті, Вавилоні, Персії, Римі, Єрусалимі постала необхідність у контролі за економічними відносинами та у допомозі фахівців, щоб підтвердити окремі дані про стан господарства (розмір пожертвувань, виконання плану по збору данини). В епоху Відродження у судах використовувались книги подвійної бухгалтерії Луки Пачолі для перевірки достовірності даних обліку. Це можна вважати прообразом сучасної судової економічної експертизи.

Видатні державні діячі і оратори Афін та Риму - Демосфен (384-322 рр. до н.е.) і Цицерон (196-143 рр. до н.е.) у своїх промовах посилялися на дані

бухгалтерських документів. Облік здійснював фіксацію фактів господарського життя, що передбачало контроль за діями адміністрації. У той час як засоби контролю в основному використовували інвентаризація і документацію. За допомогою інвентаризації визначили фактичний розмір активів і зобов'язань та порівнювали отримані результати з обліковими даними. Документація забезпечувала їх письмове (інформаційне) обґрунтування. Ці прийоми стали базою для дослідження бухгалтерських документів у судах, що значно пізніше одержало назву «судово-бухгалтерська експертиза» [92].

Приблизно в XV ст. бухгалтери почали виступати в суді як експерти. Розрізняли експерта *in testes* – неупередженого збирача доказів та експерта *boni instructores iudicis* – помічника судді при прийнятті рішень. Таким чином, уже в той час існувало чітке розмежування форм використання спеціальних бухгалтерських знань: процесуальної і непроцесуальної.

В часи Київської Русі прийняття експертних документів до княжого суду пов'язували із роботою відповідних спеціалістів у сфері господарського обліку. До них відносились дяки, писарі та піддячі, радники, перекладачі та інші особи, які володіли писемністю.

У Росії за царя Олексія Михайловича був створений спеціальний Приказ Рахункових справ, співробітники якого систематично проводили ревізії рахункових книжок і перевіряли виконання асигнувань, виділених під звіт послам, воєводам та іншим посадовим особам, вилучали до бюджету не використані Приказом грошові кошти, встановлювали достовірність окремих фактів економічних зловживань. Саме в цей час на території Росії формуються витоки економічної експертизи, свідченням чого є наявність уповноважених суб'єктів, які володіли професійними знаннями (писемною мовою та практикою складання документів), мали право контролювати якість формування експертного висновку. На відміну від сучасної економічної експертизи, тогочасний експертний процес не був пов'язаний із судочинством, а базувався на волевиявленні єдиновладного суб'єкта і не супроводжувався оцінкою особи експерта.

В Україні за часів існування Запорізької Січі створювались спеціальні канцелярії (гетьманські, полкові, сотенні тощо) [46, с. 425], до обов'язків яких входило ведення фінансової документації, підготовка різноманітних листів, грамот, виконання функцій архівів. Але професійного документарного фінансового контролю на стадії розробки та прийняття правового висновку не існувало. Такий контроль здійснював або сам суб'єкт, або особи, що складали документи – перекладачі, друкарі. Таким чином, й економічна експертиза, як форма фінансового контролю, здійснювалася канцеляристами, перекладачами, послами.

На початку XVI століття експертні документи набувають системного характеру. Юридичний підхід до бухгалтерського обліку призвів до виникнення його персоналістичної теорії: об'єктом бухгалтерського обліку є права і зобов'язання суб'єктів господарювання (власник підприємства – адміністратор; адміністратор – агенти (особи, які перебувають у штаті підприємства), підприємство – кореспонденти (фізичні та юридичні особи, що не перебувають у штаті підприємства), а не предмети (основні засоби, товари, матеріальні цінності, гроші тощо).

Розгляд і трактування бухгалтерських документів мали чітку юридичну інтерпретацію, оскільки саме юристи проводили експертизу фінансової звітності і висловлювали думку про об'єктивність її показників. Найбільш повно цей підхід викладений у працях італійського бухгалтера Джузеппе Чербоні (1827 – 1917 рр.), основоположника логісмографії – вчення, яке розглядало рахівництво як частину юриспруденції [14].

В середині XIX ст. в Англії відбувається серія шахрайств та банкрутств підприємств. У 1854 р. в Единбурзі створено перше об'єднання бухгалтерів і аудиторів. Метою останніх було проведення експертизи фінансової звітності і висловлення думки про її об'єктивність. Таким чином, вони брали на себе певну частку відповідальності в разі виникнення можливих збитків у клієнтів.

В Російській імперії на початку XIX ст. внаслідок чергової адміністративної реформи, яка торкнулася й України, змінилася форма

організації фінансового і казначейського діловодства, і, відповідно, змінився характер здійснення контролю за якістю відповідних документів. Вперше були запроваджені правила юридичної техніки формування документів, що в подальшому стануть критеріями економічної експертизи. З'явилась низка наукових праць, присвячених бухгалтерській експертизі.

Вважається, що першим розглянув проблематику судово-бухгалтерської експертизи Л. Є. Владіміров. Він поділяв експертів на «наукових», які дають мотивований висновок, що впливає на вирок, а часто і визначає його, і «ненаукових», яким відведена роль «довідкових свідків».

У 1903 р. вчений Є. Ф. Буринський у книзі «Судова експертиза документів» звернув увагу на те, що не можна змішувати в одному загальному понятті «експертиза» всі її види. Він виділив судово-бухгалтерську експертизу з-поміж інших її видів. Вчений звертав увагу на різну роль експертів “in irstes” і “boni instructores iudicis”. Перший тільки відповідає на поставлені питання, другий – наводить (і може шукати) докази.

Широкого визнання бухгалтерська експертиза як незалежна форма контролю, і як процесуальна форма експертизи отримала наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття.

Відомий юрист А.Ф. Коні (1844 - 1927 рр.) зазначав, що якщо експертиза зроблена зі знанням, якщо самі експерти є справжніми представниками своєї спеціальності, то експертизу треба прийняти і прислухатися до неї з увагою і повагою. Це сказано саме про бухгалтерську експертизу, що вже не розглядається як довідкова.

Судова система Царської Росії зміцнювалася і зростала потреба у кваліфікованих експертних кадрах, тому в країні двічі (1889 р. і 1910 р.) робилися спроби створити за англійським зразком Інститут присяжних бухгалтерів.

Судово-бухгалтерська експертиза бере свій початок з праці С. Ф. Іванова «Бухгалтерська експертиза в судовому процесі» (1913 р.), у якій було дано розгорнуте визначення експертизи як дослідження через знавців у судовому

процесі таких предметів і явищ, які не можна пояснити за допомогою одних лише юридичних знань, оскільки вони вимагають ще й професійних знань. За визначенням С. Ф. Іванова метою судової бухгалтерської експертизи є дослідження через запрошених судом осіб (які мають досвід у рахівництві, веденні бухгалтерських книг) документів і звітних відомостей для виявлення необхідних в ході справи питань спеціального характеру, які можуть вирішити лише ці особи. Об'єктом бухгалтерської експертизи є не сама господарська діяльність, а її відображення в рахівництві. Рахівництво С. Ф. Іванов поділяв на три блоки: первинні документи, книги (облікові регістри), звітність. Така послідовність визначала черговість і взаємозв'язок перевірки звітності від первинних документів до облікових регістрів, від облікових регістрів - до звітності, що давало можливість виявити приховані операції.

Протилежної думки притримувався О. П. Рудановский. Він вважав, що перевірку потрібно проводити в зворотному порядку: насамперед перевіряючий сам складає звіт і звіряє його з офіційним звітом підприємства, яке перевіряється. При цьому він виявляє приховані і викривлені дані. Потім перевіряючий вивчає записи в облікових регістрах. Особливу увагу звертає на перевірку тих статей звітності, за якими виявлені розбіжності. І лише після цього перевіряє первинні документи.

І на сьогодні ці два підходи залишаються дискусійними серед експертів і ревізорів [92].

У 1912-1913 рр. у Російській імперії відкрилися Кабінети науково-судової експертизи (Санкт-Петербург, Москва, Одеса, Київ), однак там проводилися в основному криміналістичні та медичні види досліджень. 4 липня 1913 р. був створений Кабінет науково-судової експертизи при прокурорі Київської судової палати. Функції кабінету полягали у проведенні судових експертиз за завданням органів досудового слідства та судів; розробці та створенні методів та методик дослідження речових доказів у кримінальних та цивільних справах; проведенні роз'яснювальної роботи з органами, які

призначають судові експертизи; участі у наукових конференціях (з'їздах) криміналістів і судових медиків.

У 1921 р. в Петрограді при Північно-Західній торговельній палаті був створений відділ обліково-фінансових експертиз, який у подальшому був реорганізований в інститут відповідальних бухгалтерів. У 1923 р. при Московському відділенні Російського технічного товариства було створено бюро бухгалтерської експертизи і консультацій [53, с. 42-45]. В Україні робота з організації бухгалтерської експертизи велася синхронно – створювалися відповідні підрозділи.

Таким чином, до 1925 р. державні органи та (або) суд призначали експертів з числа головних бухгалтерів, які працювали у даному регіоні. У Петрограді і Москві їх обирали з числа працівників інституту та бюро. Фахівців у галузі судової бухгалтерії не було.

У 1925 р. було створено Інститут державних бухгалтерів-експертів при Народному Комісаріаті Робітничо-Селянської Інспекції. У 1926 р. в Харкові було створене Українське бюро Інституту державних бухгалтерів-експертів при Народному комісаріаті робітничо-селянської інспекції УРСР. Вперше законодавчо було закріплено, що бухгалтер-експерт має право проводити несудову експертизу. Усі підприємства і установи, які складали публічну звітність, зобов'язані були пройти перевірку в експерта, без підпису якого звіт могли визнати недійсним.

У 1924 р. було створене Об'єднання працівників обліку, яке перебувало під контролем профспілок. У 1931 р. дане об'єднання було реорганізоване у Всесоюзне товариство сприяння соціалістичному обліку. Його досягненням було, що значна кількість висококваліфікованих бухгалтерів могла бути судовими експертами.

У 1936 р. в системі прокуратури СРСР було створене Центральне бюро судово-бухгалтерської експертизи, яке мало філії у союзних республіках, краях і областях. В 1937 р. ця установа була передана Народному комісаріату

юстиції, а в 1938 р. ліквідована. По суті слідчим органам і судам повернули право самим знаходити фахівців і залучати їх як експертів.

Цей етап розвитку економічної (бухгалтерської) експертизи характеризується директивною спрямованістю та викривленням ролі експерта, який фактично став знаряддям обвинувачення, а сама експертиза - засобом доказовості факту економічного злочину (правопорушення).

Велика Вітчизняна війна і роки післявоєнної відбудови відстрочили питання створення спеціальних експертних структур.

У 1948 р. при Міністерстві фінансів СРСР було створене Бюро державної бухгалтерської експертизи із відповідними департаментами при міністерствах фінансів союзних та автономних республік і фінансових органах на місцях. Зі створенням Бюро розпочався новий етап розвитку судово-бухгалтерської експертизи в Україні. При Бюро функціонувала методична рада. У 1957 р. Бюро було ліквідоване, його функції передані республіканським міністерствам фінансів. У 1970 р. Бюро державної бухгалтерської експертизи і його обласні філії перейшли у підпорядкування Міністерства юстиції України.

У 1974 р. Міністерство юстиції України розробило Інструкцію «Про порядок проведення судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції України». Ця Інструкція була першим в Україні нормативно-правовим документом, який визначав процесуальні, організаційні, правові засади призначення та проведення бухгалтерських експертиз.

За роки підпорядкування бухгалтерської експертизи Міністерству юстиції України структура і функції Бюро та його філій зазнали певних змін, зокрема, обласні філії Бюро були перетворені на міжобласні та їх експертні підрозділи, за якими закріплювались зони обслуговування відповідних територій [8].

При Бюро державної бухгалтерської експертизи діяла експертно-кваліфікаційна комісія, до складу якої, крім керівництва і провідних

спеціалістів Бюро, входив представник Міністерства юстиції України. Після складання іспиту експерту присвоювали кваліфікацію судового експерта з правом проведення судово-бухгалтерських експертиз за спеціальністю «Дослідження і аналіз бухгалтерських операцій господарської діяльності у різних галузях народного господарства» терміном на 5 років.

У 1990 р. Республіканське Бюро державної бухгалтерської експертизи було ліквідоване, а кадровий склад експертів-бухгалтерів даного бюро та міжобласних філій з відповідними функціями передано до Київського і Харківського науково-дослідних інститутів судових експертиз та Одеської лабораторії південного регіону України.

1.10.1962 р. створено Центральний науково-дослідний інститут судових експертиз, який у 1970 р. був реорганізований у Всесоюзний науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції СРСР (ВНДІСЕ). У 1990 р. Бюро державної бухгалтерської експертизи при було включено до складу ВНДІСЕ. Інститут мав на регіональні лабораторії економічних експертиз.

На цьому етапі розвитку бухгалтерської експертизи вирішувалися питання про підтвердження висновків ревізії про нестачу ТМЦ, грошових коштів у касі, тому окремі теоретики (Н.В. Виноградов, Г.І. Кочаров, Н.А. Селиванов та ін.) ототожнювали ревізію з експертизою і вважали експертизу ревізією другого рівня, а завдання експерта вбачали в оцінці фактів, виявлених ревізором.

Пошюнас П. дотримувався протилежних поглядів. Він вважав, що експертиза є самостійним дослідженням, яке проводиться з метою встановлення важливих обставин справи, для виявлення яких необхідні спеціальні знання. За допомогою експертизи перевіряється слідча версія, а не висновки ревізора [92].

З моменту проголошення України незалежною державою економічна експертиза отримує повне правове закріплення. Після прийняття у 1994 р. Закону України «Про судову експертизу» розширилася система науково-

дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України. У 1995 р. на базі було створено Донецький, Львівський та Одеський науково-дослідні інститути судових експертиз з відповідними підрозділами, які проводили судово-бухгалтерські експертизи за експертною спеціальністю «Дослідження документів бухгалтерського обліку і звітності підприємств і організацій різних форм власності». Згодом такі лабораторії були створені у Дніпропетровському і Кримському науково-дослідних інститутах судових експертиз. В даний час функціонує Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності, 7 науково-дослідних інститутів і 16 відділень науково-дослідних інститутів.

В зв'язку з розширенням кола вирішуваних експертизою завдань назріла необхідність змінити назву експертизи. Рішенням Президії науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 30.01.2001 р. судово-бухгалтерську експертизу було перейменовано на судово-економічну.

За останні роки урізноманітнилися напрямки досліджень. В даний час економічна експертиза поділяється на дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій; дослідження документів фінансово-кредитних операцій, яким відповідають експертні економічні спеціальності - 11.1, 11.2 і 11.3.

1.2. Сутність економічної експертизи, її види, предмет, об'єкти, система методів

Економічна експертиза як прикладна наука виникла на стику юридичних і економічних наук у відповідь на запити практики щодо системного впливу на порушення в сфері економіки. У всіх випадках, коли говорять про експертизу, то мають на увазі дослідження певного питання, яке вимагає спеціальних знань, з наданням мотивованого висновку.

Економічна експертиза досліджує і встановлює фактичні дані про фінансово-господарську діяльність досліджуваних об'єктів за допомогою вирішення питань, що стосуються: виконання договірних зобов'язань, розподілу прибутку, операцій з цінними паперами, інвестицій, інших угод і господарських операцій.

Економічна експертиза поділяється на судову і несудову.

Судова економічна експертиза має процесуальний характер і призначається в рамках кримінальних, цивільних, господарських справ. При цьому суб'єкт економічної судової експертизи, тобто експерт-економіст, призначається органами суду або слідства. Експерт у своїй діяльності зобов'язаний керуватися теоретичною базою, в основі якої лежить комплекс юридичних і економічних знань, узагальнений для цілей правосуддя.

В нормативних актах усі експертизи розглядаються як судові. У своїй діяльності правоохоронні органи і експерти у сфері економіки керуються Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ, який визначає судову експертизу як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Характерною особливістю такого дослідження є використання особливих, спеціалізованих методик, що відповідають вимогам, визначеним процесуальними нормами.

Судово-експертна діяльність в Україні здійснюється державними спеціалізованими установи та приватними судовими експертами.

В складі судових економічних експертиз за напрямками досліджень виділяють експертизу документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертизу документів про економічну діяльність підприємств і організацій; експертизу документів фінансово-кредитних операцій.

Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності спрямована на встановлення відповідності оформлення первинних документів факту здійснення фінансово-господарських операцій підприємства; правильності та своєчасності відображення в регістрах бухгалтерського обліку операцій фінансово-господарської діяльності підприємства, оформлених первинними документами; відповідності порядку ведення бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності та матеріальних цінностей підприємства вимогам законодавства; достовірності та відповідності бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства; виявлення фактів ухилення від сплати податків.

Основними завданнями експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності є:

- визначення документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення;

- визначення документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, у тому числі грошових, основних засобів, надання послуг;

- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку грошових коштів, цінних паперів;

- визначення документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат;

- установлення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку доходів та витрат за фінансово-господарськими операціями, що підлягають оподаткуванню податком на прибуток;

- визначення відповідності чинному законодавству відображення в податковому обліку податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість.

Експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій проводиться для встановлення часток засновників при розділі майна; відповідності звітності підприємства його фінансовому стану; дослідження фінансового стану підприємства; встановлення причин кредиторської і дебіторської заборгованості.

Основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій є:

- визначення документальної обґрунтованості, аналізу показників фінансового стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо);

- визначення документальної обґрунтованості аналізу і структури майна та джерел його придбання;

- визначення документальної обґрунтованості стану та інтенсивності використання оборотних активів та джерел їх формування;

- визначення документальної обґрунтованості та аналізу джерел власних коштів та результатів фінансово-господарської діяльності;

- установлення документальної обґрунтованості та аналізу загальногосподарських і спеціальних фондів;

- визначення документальної обґрунтованості та аналізу реальності розрахунків з дебіторами і кредиторами;

- визначення документальної обґрунтованості та аналізу економічної доцільності отримання і використання кредитів і позик;

- визначення документальної обґрунтованості та аналізу витрат і цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків при приватизації та оренді відповідно до чинних методик оцінки вартості майна, що приватизується, та інші питання, пов'язані з приватизацією, банкрутством підприємств;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків частки майна при виході учасника зі складу засновників;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди при втраті працездатності і в інших випадках);

- визначення документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

- визначення документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди.

Експертиза документів фінансово-кредитних операцій проводиться при необхідності встановлення фактичної заборгованості за кредитним договором (заборгованість за тілом кредиту, відсотками, пеня, штраф тощо); при визначенні виконання умов кредитного договору сторонами; вивченні операцій щодо перерахування грошових коштів досліджуваним особам.

Основними завданнями експертизи документів фінансово-кредитних операцій є:

- визначення документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках;

- визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів;

- визначення документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності;

- визначення відповідності чинному законодавству відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності;

- визначення документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідність даним обліку та звітності, чинному законодавству;

- установлення кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечення дотримання вимог нормативно-правових актів з банківського обліку і контролю [54].

В Законі України «Про судову експертизу» [23] визначено підстави та умови призначення судової експертизи, порядок її проведення; встановлені принципи оцінки та використання висновку експерта як доказ у судовій справі; визначені права і обов'язки учасників при проведенні судових експертиз.

Судова економічна експертиза призначається у таких випадках: шахрайство, незаконне підприємництво, ухилення від сплати обов'язкових податків і зборів громадянином або підприємством, зловживання повноваженнями (справи про хабарі). Судова експертиза є складною слідчою дією і єдиною дією, в якій підготовчий і заключний етапи здійснюють працівники правоохоронних органів, а етап дослідження - експерт.

Судова економічна експертиза виходить з передумови об'єктивності відображення в даних бухгалтерського обліку будь-яких діянь (в тому числі протиправних), що здійснюються в процесі або під виглядом законних господарських операцій. В економічній інформації відображається не власне злочинна і не власне господарська діяльність, а вже кінцеві результати взаємодії цих двох матеріальних процесів реальної дійсності. Слід підкреслити, що мова йде саме про їх взаємодію, взаємний вплив один на одного: не тільки протиправна діяльність залишає свої сліди в даних бухгалтерського обліку та звітності, а й сама діюча система бухгалтерського обліку і контролю в ряді випадків визначає вибір конкретного способу вчинення злочинних дій. При виявленні і розслідуванні злочинів завжди мають на увазі, що порушення правил бухгалтерського обліку та звітності може розглядатися або як умова, що сприяла вчиненню злочину, або бути

результатом навмисних дій по підготовці до його скоєння. У будь-якому випадку до предмету доказу входить аналіз зв'язків між реальним станом обліку і контролю в організації і подією злочину.

Огляд юридичної і економічної літератури дозволяє констатувати, що судова економічна експертиза характеризується рядом ознак, основними з яких є:

1. Використання спеціальних знань. Зміст даної ознаки характеризується тим, що економічна експертиза з точки зору її змісту і процесуального законодавства (судова, несудова) проводиться лише у тих випадках, коли для встановлення обставин справи, що розглядається, необхідні спеціальні знання у сфері економіки.

У законодавстві немає визначення спеціальних знань. При трактуванні даного поняття необхідно виходити із змісту економічної теорії, що є основою економічних наук, а також потреб слідства, судової і експертної практики. При розслідуванні порушень у сфері економіки потрібні знання з бухгалтерського обліку, включаючи фінансовий, управлінський і податковий, формування фінансової звітності, аналізу поточної, фінансової і інвестиційної діяльності, аудиту, статистики, фінансів, кредитування, тощо.

2. Проведення досліджень з метою встановлення обставин, що мають значення для справи, яка розглядається. Зміст даної ознаки впливає з цільового призначення економічної експертизи і встановлення обставин, які входять до предмету доказу. Обставини, встановлені екпертом на основі проведеного ним дослідження, мають значення доказових фактів і повинні бути відображені у висновку експерта-економіста.

3. Спеціальний суб'єкт експертизи. Сутність даної ознаки базується на правових нормах. Законодавством визначено, що економічна експертиза проводиться особою, спеціально призначеною слідчим, судом чи іншою зацікавленою особою. Експерт повинен володіти спеціальними знаннями і задовольняти іншим вимогам, зазначеним в Законі. Експерт у сфері економіки наділений певними процесуальними правами і має процесуальні обов'язки.

4. Економічна експертиза проводиться в певній процесуальній формі. Зміст даної ознаки впливає з порядку призначення економічної експертизи, судової чи несудової. Процесуальна форма є характерною ознакою судової експертизи, що відрізняє її від документальної ревізії, аудиторської і податкової перевірок, несудової економічної експертизи.

5. Хід і результати експертного дослідження. Необхідність застосування даної ознаки оформляється висновком експерта в сфері економіки. Висновок експерта як самостійний вид доказів передбачений відповідним законодавством. Проте висновок може бути результатом не тільки судової експертизи, яка була призначена і проведена після порушення судової справи, але й результатом проведення несудового експертного дослідження за ініціативою власника, засновників, пов'язаних сторін чи їх представників (адвокатів).

Якщо при проведенні економічної експертизи не дотримується хоча б одна з перерахованих ознак, то її доказове значення втрачається.

Несудова економічна експертиза проводиться в непроцесуальній формі. Її замовником може бути як фізична, так і юридична особа, яка є стороною у справі, що збирається подавати позов, або намагається врегулювати суперечку в досудовому порядку. Несудову експертизу проводять зазвичай у таких випадках:

по-перше, коли особа, яка заявила про її проведення, не хоче доводити спірну справу до суду з метою скорочення термінів вирішення претензії і мінімізації витрат, іноді в таких випадках до експертної установи з метою встановлення істини звертаються відразу обидві сторони;

по-друге, коли вже в судовому процесі або при розслідуванні кримінальної справи сторона клопотала про призначення експертизи, в тому числі додаткової або повторної, але в її проведенні з певних причин було відмовлено;

по-третє, коли особа, яка заявила про її проведення, навпаки, має намір подавати до суду і розраховує докласти результат її проведення до позовної заяви з метою обґрунтування своїх вимог.

Прикладами несудових економічних експертиз є:

- економічна експертиза із встановлення достовірності фінансово-економічної інформації наданої господарюючим суб'єктом в регулюючі органи; виявлення неефективних і необґрунтованих витрат, що включаються в розрахунки тарифів і внутрішніх резервів підприємства з метою підвищення ефективності виробництва; визначення шляхів зниження виробничої собівартості продукції;

- економічна експертиза заявок на залучення коштів позик, грантів і гарантій міжнародних фінансових організацій;

- економічна експертиза проектів цільових програм;

- експертиза перспективності інвестиційних проектів (оцінюється можливість отримання максимально можливого чистого доходу в мінімально можливих терміни з одночасним поверненням (погашенням) інвестованих в проект коштів, в першу чергу, позикових). Передбачає аналіз фінансово-економічних показників проектів, наведених у попередніх інвестиційних пропозиціях або в бізнес-плані, з метою визначення його перспективності;

- перевірка активів на економічну і юридичну «чистоту», так званий «інвестиційний аудит» - комплексна економіко-юридична експертиза, яка оцінює ризики в рамках придбання працюючого бізнесу або його частини, які проявляються, як правило, в помилках колишнього керівництва. Експертний висновок на предмет дотримання законодавства при здійсненні господарської діяльності, підготовлений із застосуванням міжнародних стандартів, дозволяє прийняти правильне рішення і виключити можливість виявлення комерційних ризиків після укладання угоди і зважити ціну угоди в сукупності з виявленими ризиками.

Законодавство не регламентує порядок провадження несудових незалежних експертиз, в зв'язку з чим документ, що відображає хід і результат

проведеного дослідження називають по-різному: висновок спеціаліста, експертний висновок, довідка експерта, акт експертного дослідження, експертне дослідження, акт незалежної експертизи, висновок незалежної експертизи, технічний висновок.

Судова експертиза відрізняється від несудової тим, що порядок її призначення та провадження, а також використання отриманих при цьому результатів регламентований процесуальним законодавством. При одночасному проведенні судової і несудової експертизи по одному і тому ж питанню суддя враховує результати першої і вважає їх основними.

Предметом економічної експертизи є відображені в документах господарські (фінансові) операції, що є об'єктами дослідження, відображають стан і результати економічної діяльності суб'єктів економічних відносин та визначається завданнями, поставленими перед економічною експертизою, змістом питань, які вона вирішує.

Об'єктом економічної експертизи може бути будь-який обліковий або необліковий документ, бізнес-процес, явище, вид діяльності, факт господарського життя поточної, фінансової або інвестиційної діяльності. Слід зауважити, що в економічній експертизі експерту доводиться мати справу не з самими фактами, процесами, явищами, а з їх відображенням в системі економічної інформації. Отже, в широкому розумінні під об'єктом економічної експертизи розуміють матеріальний носій інформації про фактичні дані, пов'язані з експертним дослідженням.

Об'єктами економічної експертизи є:

- документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності, а саме:

а) первинні і зведені документи (накладні; податкові накладні; акти приймання – передачі; касові ордери; платіжні доручення; чеки; квитанції; платіжні відомості; митні декларації; інвентаризаційні описи тощо);

б) облікові реєстри (головні книги; касові книги; журнали - ордери; відомості аналітичного обліку; картки складського обліку; реєстри податкових накладних тощо);

в) бухгалтерська, фінансова, податкова і статистична звітність (товарні звіти матеріально – відповідальних осіб; касові звіти; авансові звіти; Баланс (Звіт про фінансовий стан); Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід); Звіт про рух грошових коштів; Звіт про власний капітал; податкові декларації тощо).

- інші матеріали справи, до яких відносяться:

а) акти ревізій, документальних перевірок діяльності підприємств;

б) протоколи допитів, свідчення звинувачених і свідків;

в) висновки експертів інших спеціальностей;

г) протоколи виїмок та ін.

Перелік документів для проведення економічної експертизи визначається залежно від питань, поставлених перед експертизою.

При проведенні економічної експертизи доцільно досліджувати сукупність однотипних об'єктів. На підставі попереднього дослідження цієї сукупності виявляють об'єкт експертизи, що містить всі основні властивості багатьох реальних елементів. Наприклад, визначаючи якість проведеної ревізії виробничої і фінансово-господарської діяльності, економічна експертиза перш за все розглядає акт ревізії, за яким встановлює факт участі в її проведенні осіб, проти яких порушено кримінальну чи цивільну справу, їх пояснення обставин. Це дозволить експерту-економісту визначити напрямок подальшого експертного дослідження.

У науковій літературі автори виділяють різні групи методів економічної експертизи. О. Н. Макарова до таких відносить [49, с. 137-140]:

- загальнонаукові методичні прийоми (аналіз, синтез, індукція, дедукція та інші);

- конкретні наукові методичні прийоми:

а) розрахунково-аналітичні (економічний аналіз, статистичні розрахунки, економіко-математичні методи);

б) документальні (інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання);

в) узагальнення і реалізація результатів експертизи (групування недоліків за періодами виникнення, аналітичні групування, систематизований виклад результатів у висновку експерта, реалізація результатів експертизи).

Автор проводить класифікацію виходячи з етапів проведення експертизи. О. Р. Росінська і Н. Д. Еріашвілі виділяють три групи методів [88, с. 102]:

- загальнонаукові;
- спеціальні розрахунково-аналітичні (економічний аналіз, статистичні розрахунки, економіко-математичні методи);
- спеціальні документальні методи (перевірка арифметичних розрахунків (перерахунок), перевірка дотримання правил обліку окремих господарських операцій і т.д.).

Вважаємо, що всі методи, що використовуються при проведенні економічної експертизи, поділяються на дві групи: загальні і спеціальні. До загальних можна віднести аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, моделювання, абстрагування, конкретизацію, системний аналіз та інші методи. До спеціальних - методи, які характерні для однієї або декількох наук. Наприклад, аналітичні, економіко-правові, метод зіставлення даних бухгалтерського обліку з паралельними умовно-симетричними потоками облікової інформації тощо.

До найбільш використовуваних методів належать два останні.

Економіко-правовий аналіз передбачає використання спеціальних економічних і бухгалтерських знань в юридичній практиці.

Метод зіставлення даних бухгалтерського обліку з паралельними умовно-симетричними потоками облікової інформації застосовується в тих випадках, коли простого аналізу документів недостатньо, тому що недостовірною інформацією прихована шляхом варіювання даними бухгалтерського обліку (тобто викривлена). З цієї причини необхідно скористатися первинними документами організації, що перевіряється і (або) другим примірником документів, що підтверджують здійснення господарської

операції спільно з досліджуваним суб'єктом. Наприклад, при покупці товару у контрагента залишається фіскальний чек (товарна і (або) товарно-транспортна накладні і т.д.).

При проведенні економічної експертизи всі методи використовуються в комплексі [38].

1.3. Структура і зміст спеціальних знань судових експертів-економістів

Специфіка виявлення та розслідування злочинів у сфері економіки зумовлює необхідність використання спеціальних знань шляхом залучення обізнаних осіб.

Традиційно під спеціальними знаннями розуміють систему теоретичних знань і практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва або ремесла, набутих шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду і необхідних для вирішення питань, що виникають в процесі кримінального або цивільного судочинства [77, с. 144]. Але в жодному нормативному документі не дано визначення спеціальних знань експерта і не сформульовані мінімальні вимоги до рівня цих знань для належного проведення економічної експертизи [81, с. 79].

Експерт-економіст зобов'язаний володіти різноманітні спеціальними знаннями не на рівні загальних уявлень, а на рівні професіонала, визнаного державою. Крім того, судовий експерт-економіст повинен орієнтуватися в різних сферах практичної діяльності, пов'язаної з економічними відносинами суб'єктів різного рівня, а також в особливостях вирішення відповідних спорів у судовому порядку. Він повинен мати чітке уявлення про значення проведених ним досліджень і зроблених висновків для формування системи доказів по даній справі.

Основу спеціальних знань експерта-економіста складають бухгалтерський облік (фінансовий і управлінський), економіка і управління

підприємством, фінанси і кредит, податки і оподаткування, банківська справа, економіка праці та ін., доповнені знаннями з криміналістики, господарського, цивільного і кримінального процесу, а також різних галузей права (цивільного, адміністративного, фінансового, земельного, трудового, кримінального тощо). Це повинен бути комплекс економічних і юридичних знань, трансформованих і інтегрованих з метою вивчення діяльності господарюючих суб'єктів і її можливих негативних наслідків [52].

Спеціальні знання можуть використовуватися як в процесуальній формі, коли результати їх застосування мають доказове значення, так і в непроцесуальній формі. Одним з видів процесуального використання спеціальних знань є судова економічна експертиза, а носієм спеціальних знань є експерт, який використовує свої спеціальні знання при проведенні судової експертизи. Іншим видом процесуального застосування спеціальних знань є залучення спеціаліста до проведення слідчих і судових дій. Спеціаліст використовує свої знання і навички з метою сприяння слідчому при виявленні і вилученні документів, допомагає при постановці питань експерту і дає роз'яснення сторонам та суду з питань, що входять до його професійної компетенції [77].

Поряд з процесуальними виділяють також непроцесуальні форми використання спеціальних знань: залучення спеціаліста для проведення ревізій та документальних перевірок, несудова експертиза, консультативно-довідкова діяльність спеціаліста, залучення спеціаліста до аналізу причин і умов, що сприяють вчиненню злочину.

Підставою поділу форм використання спеціальних знань на процесуальну і непроцесуальну повинен виступати результат їх використання. Якщо цей результат має доказове значення, то це процесуальне використання спеціальних знань, якщо ні - то не процесуальне [33].

Практика судово-економічної експертизи пов'язана з дослідженням комплексу документів, в яких відображені дії економічних суб'єктів, передбачені чинним законодавством, різного роду порушення і їх наслідки.

Тому в складі спеціальних знань судових експертів мають бути не тільки знання з різних сфер економіки, але і правові знання, а також знання з інформатики. Схематично структура наукової бази спеціальних знань судових експертів-економістів представлена на рисунку 1.1.

Рис. 1.1. Структура наукової бази спеціальних знань судових експертів-економістів [7]

Спеціальні знання слідчого і експерта-економіста принципово відрізняються, що визначається їх різним процесуальним становищем і роллю в розслідуванні економічного злочину. Це стосується як структури спеціальних знань даних суб'єктів, так і їх змісту. В той же час для забезпечення взаєморозуміння і належної взаємодії слідчого і судового

експерта-економіста значна частина їх спеціальних знань повинна мати загальний характер.

В першу чергу ці положення мають бути націлені на використання всіма суб'єктами експертизи єдиної системи термінів. В дану систему повинні входити найважливіші смислові поняття зі сфери економіки, на яких базуються економіко-математичні моделі, що використовуються при проведенні розрахунків, наведених у різних документах, що відображають фінансово-господарську діяльність фігурантів економічного злочину, який розслідується, а також елементарні математичні поняття, що дозволяють контролювати процеси накопичення похибок у розрахунках економістів, про які самі фігуранти кримінальної справи вкрай рідко надають інформацію. Крім економічних знань необхідні і правові знання в частині, яка регламентує правила документального відображення фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів різного рівня [20].

Для належного проведення судової експертизи та вирішення відповідних експертних задач судовий експерт-економіст повинен знати сутність тих положень процесуального законодавства, які визначають його статус і зобов'язують його виконувати строго регламентовані дії, а також накладають ряд заборон.

Крім того експерту-економісту необхідно орієнтуватися в особливостях правового регулювання фінансово-господарської діяльності економічних суб'єктів різного виду. У багатьох випадках вже на стадії підготовки документів і матеріалів для експертизи і формулювання експертних завдань виявляється невідповідність документації, наданої на експертизу, положенням чинного законодавства. Це дозволяє особі, яка призначає судову експертизу, конкретизувати завдання експертного дослідження, в тому числі в порядку консультації з відповідним фахівцем.

Для підвищення ефективності розслідування і розкриття економічних злочинів і отримання необхідних доказів у справі судовому експерту-економісту необхідні спеціальні знання, що дозволяють систематизувати

типові юридичні факти, а потім розрахувати їх вартісні економічні характеристики. В свою чергу, це вимагає знання особливостей сучасної вітчизняної економіки, грошової системи країни, включаючи найважливіші положення чинного законодавства в даній сфері.

У практичній діяльності експертів-економістів найбільш затребувані економічні знання з конкретної галузі економіки. Разом з тим у багатьох випадках необхідні спеціальні знання і в сфері макроекономіки, і в сфері економетрики. Найчастіше це пов'язано з проведенням комплексних судових експертиз з найбільш складних справ, що зачіпають інтереси не тільки економічних суб'єктів різного рівня, але й держави.

Економіка моделюється як замкнута система, в якій доходи одних економічних агентів симетрично стають витратами інших. Наприклад, витрати підприємства на ресурси одночасно є доходами домашніх господарств у вигляді зарплати, ренти і т.п. З іншого боку, потік споживчих витрат утворює виручку підприємства від реалізації її продукції. Кінцеві цілі реалізуються кредитно-грошовою політикою як одним з напрямків економічної політики. Проміжні цілі відносяться до діяльності Національного банку України і здійснюються в ринковій економіці за допомогою непрямих інструментів. Тому експерту-економісту необхідно враховувати особливості практичної реалізації кредитно-грошової політики - як на рівні банківської системи, підприємств і організацій різної організаційно-правової форми, так і на рівні кожного громадянина, сім'ї.

На всіх перерахованих рівнях при практичній реалізації державної політики та прийнятті конкретних рішень неминуче вносяться специфічні викривлення, пов'язані з інтересами відповідних суб'єктів. Характерним прикладом є тривала затримка в комерційних банках грошових коштів, виділених державою для підтримки підприємств реального сектора. Деякі із зазначених вище специфічних викривлень державної політики на рівні окремих підприємств і громадян пов'язані з порушеннями чинного

законодавства і повинні розглядатися в рамках розслідування та розкриття відповідних економічних злочинів.

При проведенні судово-економічних експертиз методи обробки інформації, що міститься у наданих на експертизу документах, повинні враховувати можливості сучасних інформаційних технологій. Це стосується як індивідуальної, так і колективної організації інтелектуальної роботи експертів на основі високого рівня їх спеціальних знань.

Говорячи про систему вимог до спеціальних знань судових експертів в області математичних моделей і алгоритмів, включаючи логіку доведення за результатами проведених досліджень, необхідно враховувати, що логічна структура роботи експерта суттєво відрізняється від роботи слідчого чи судді. Розкриття різного роду невизначеностей передбачає використання експертом правил індукції, нечіткої логіки, законів природних і гуманітарних наук.

Мінімальні вимоги до спеціальних знань судових експертів-економістів в області обчислювальної математики і інформаційних технологій повинні містити можливість контролю накопичення похибок при проведенні розрахунків і розкриття різного роду невизначеностей із застосуванням сучасних експертних систем.

При проведенні експертизи результатів кількісних розрахунків, представлених в документації, наявній у матеріалах розслідуваної справи, необхідно враховувати, що числові величини, якими оперують економісти, мають певну похибку. «Неподільні» величини у вихідних даних, які вимірюються у штуках, метрах і т.п., виражені цілими числами і їх значення є точним. У той же час величини, які характеризують площу, відстань, вартість та ін., зазвичай подають у вигляді десяткових дробів і виникає похибка, пов'язана, як правило, із помилками у вимірюванні або розрахунках.

Операції з такими даними повинні виконуватися за певними правилами, з врахуванням цієї похибки. При проведенні розрахунків експерти часто застосовують правила обчислень з цілими числами до розрахунків з числами у вигляді десяткових дробів. Тільки через таке, здавалося б, «невинне»

порушення елементарних законів математики, результат економічних розрахунків може зміститися на десятки відсотків від справжнього значення, а в багатьох випадках таке зміщення може досягати декількох разів.

В таких випадках доцільно включити до складу групи експертів хоча б одного фахівця, що володіє високим рівнем спеціальних знань в області математики. Закони математики повинні стати такою ж невід'ємною частиною спеціальних знань експерта-економіста, як і спеціальні знання в області економіки і права [73].

Найбільшу частину спеціальних знань експерта-економіста складають питання методичного забезпечення судових експертиз. Офіційною електронною базою даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, які атестовані та рекомендовані до впровадження в експертну практику є реєстр методик проведення судових експертиз [74]. Поряд з атестованими методиками експерт у своїй діяльності використовує також нормативно-правові акти та нормативні документи, а в разі потреби науково-технічну та довідкову літературу, інформаційні бази даних з мережі Інтернет та програмні продукти [71].

Але вибір методик і методів дослідження відноситься виключно до компетенції експерта [26], який повинен обрати найбільш вдале керівництво для вирішення конкретних експертних завдань.

При розгляді особливостей спеціальних знань в частині методичного забезпечення економічної експертизи повинна приділятися особлива увага кожному з етапів призначення, виконання та оцінки її результатів. Через високий ступінь складності нових видів економічних злочинів, наявність об'єктивно існуючих і принципово непереборних невизначеностей у відносинах економічних суб'єктів різного рівня висновки судового експерта в багатьох випадках є основою доказової бази у справі, що накладає на експерта особливу відповідальність.

Вимоги до змістовної частини проведених досліджень, їх науково-методичного рівня повинні відповідати положенням нормативних актів. При

цьому судовий експерт-економіст використовує спеціальні знання в області матеріального права. Що стосується прикладних аспектів методичного забезпечення економічної експертизи, то тут необхідно враховувати не тільки спеціальні знання судових експертів-економістів, але й особливості спеціальних знань інших суб'єктів судочинства, включаючи ту їх частину, яка пов'язана з можливою протидією належному розслідуванню кримінальної справи.

Наявність у експерта спеціальних знань про систему науково обґрунтованих методик в рамках різних видів судово-економічної експертизи допомагає йому у проведенні самостійних експертних досліджень. Навіть якщо судовий експерт використовує виключно свої власні методики, то наявність таких методик дає йому можливість більш обачно підійти до вибору методик експертних досліджень, які краще підходять для вирішення конкретних експертних завдань, а також для їх належного обґрунтування.

Наявність спеціальних знань про наявні науково обґрунтовані методики може консолідувати роботу різних експертів при проведенні комісійних та комплексних експертиз [73].

РОЗДІЛ 2

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

2.1. Інформаційне забезпечення економічної експертизи

Інформаційне забезпечення економічної експертизи є сукупністю відомостей, які характеризують фактичний стан об'єкта дослідження та його законодавчо-нормативне, нормативне-правове забезпечення, що регламентує процес проведення економічної експертизи. Відомості, що містяться в інформаційній системі, повинні бути актуальними і повними.

Основними завданнями організації інформаційного забезпечення економічної експертизи є:

- інформування учасників економічної експертизи про стан досліджуваних об'єктів;
- інформування учасників експертизи про функціонування даних об'єктів і відповідність нормативно-правовим актам та законодавству;
- інформаційне забезпечення експерта-економіста і працівників правоохоронних органів з питань, що стосуються розслідуваних справ (в судовій економічній експертизі) [53].

Метою інформаційного забезпечення економічної експертизи є формування упорядкованої системи збору, зберігання, передачі та використання даних в економічній експертизі. Це дозволить експерту-економісту правильно описати, класифікувати об'єкти, що підлягають дослідженню, визначити напрямки подальших дій, обрати відповідні експертні методики, обґрунтувати та сформулювати експертні висновки.

Складові системи інформаційного забезпечення економічної експертизи наведені на рис. 2.1

Рис. 2.1. Система інформаційного забезпечення економічної експертизи [80]

Законодавчо-нормативне забезпечення економічної експертизи включає:

1. Нормативно-правові документи:

- Конституція України, що є вихідною правовою базою [41];
- Кримінальний процесуальний кодекс України регулює проведення експертизи у кримінальних справах, залучення експертів та спеціалістів сторонами кримінального провадження на стадії досудового слідства та судового розгляду, можливості консультативної діяльності спеціалістів, особливості їх участі в слідчих (розшукових) діях [47];
- Цивільний процесуальний кодекс України регулює порядок проведення експертизи у цивільних справах [91];
- Господарський процесуальний кодекс України регулює порядок проведення експертизи у господарських справах [13];
- Податковий кодекс України - регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів [66];

- Закон України «Про судову експертизу» - визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності [23];
- Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» визначає правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні [24];
- Закон України «Про аудиторську діяльність» - визначає правові засади здійснення аудиторської діяльності в Україні [25];
- Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [26];
- Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [54];
- Положення (Стандарти) Бухгалтерського обліку;
- внутрішні нормативні документи підприємства (колективний договір, положення про оплату праці, про преміювання і матеріальне стимулювання, правила внутрішнього трудового розпорядку, облікова політика та ін.);
- інші нормативні документи.

Перелік нормативних документів, які використовує експерт при перевірці, може змінюватися в залежності від змісту справи. Знання та використання нормативних документів при проведенні економічної експертизи є обов'язковим, оскільки висновок експерта повинен бути об'єктивним і обґрунтованим.

Другою складовою інформаційного забезпечення економічної експертизи є фактографічна інформація. Під фактографічною інформацією розуміють сукупність даних економічного характеру про факти, що дійсно мали місце у виробничій і фінансово-господарській діяльності підприємства і відображені в первинних документах, облікових регістрах, оперативному і статистичному обліку і в фінансовій звітності підприємства):

- облікові регістри, що відображають господарські операції (книги, журнали-ордери, оборотні відомості, картки обліку і т.п.);
- комп'ютерна інформація;

- документи бухгалтерської звітності (звіти касира, авансові звіти, товарні звіти);
- форми фінансової, податкової та статистичної звітності підприємства;
- матеріали інвентаризацій (інвентарні описи, порівняльні відомості, протоколи рішень інвентаризаційних комісій, пояснення відповідальних осіб);
- акти проведених ревізій;
- інші офіційні документи (накази про приймання на роботу і звільнення, трудові договори і контракти, договори про матеріальну відповідальність, листування з банками, різні довідки і т.п.);
- протоколи допитів обвинувачених та свідків, протоколи очних ставок, оглядів і вилучення документів (при судовій економічній експертизі);
- неофіційні документи, що мають значення для експертизи;
- висновки експертів інших сфер знань (товарознавча, будівельна, технологічна та ін.);
- інші документи, що регламентують діяльність суб'єкта господарювання.

Підвищити ефективність розслідування злочинів в економічній сфері можна шляхом розширення процесу використання інформаційних технологій в економічній експертизі. В останні роки все більше призначається експертиз, на розгляд і вирішення яких виносяться питання, що вимагають розрахунку пайової участі засновників (акціонерів) в майні і розподілі прибутку господарюючого суб'єкта. При цьому значна частина поставлених на розгляд експертів питань вимагає від них високопрофесійних знань в такій області, як оцінка вартості об'єктів і прав власності.

При розслідуванні економічних злочинів основним джерелом інформації про подію злочину, спосіб його здійснення, виконавця, інші обставини, які свідчать про злочинну діяльність або створення умов для такої діяльності, стають документи, якими оформляються факти економічної діяльності господарюючого суб'єкта.

Кожна господарська операція відображається в облікових документах і на електронних носіях інформації, на підставі яких роблять записи в облікових регістрах, журналах, на рахунках. Документи мають правове значення, вони ж встановлюють відповідальність виконавців за проведені ними фінансові, господарські операції, за допомогою документів дають розпорядження про проведення фінансово-господарських операцій, укладання угод, договорів; документи відображають виконання цих розпоряджень.

При проведенні судової економічної експертизи доцільно залучати фахівця ще на початковому етапі розслідування економічних злочинів, що допоможе в певній мірі вирішити проблеми з пошуком і виявленням документальних джерел інформації - документів, необхідних для проведення експертного дослідження, а також допоможе виявити ознаки матеріальних і інтелектуальних підробок і встановити виконавців документів.

Отримання необхідних документальних джерел інформації на початковому етапі дозволяє значно скоротити терміни проведення судової експертизи. Крім того, необхідна інформація може бути знищена зацікавленими особами, що забезпечить неможливість подальшого продовження експертизи.

Таким чином, залучення фахівців в сфері економічної експертизи на початковому етапі розслідування економічних злочинів дозволить не тільки скоротити терміни розслідування, а й сприятиме підвищенню ефективності розслідування таких злочинів.

Існує нагальна потреба доступу експерта до інформаційно-довідкових систем, що містять середньогалузеві показники фінансового стану і фінансової діяльності вітчизняних підприємств, статистичну інформацію про операції купівлі-продажу і оренди нерухомого майна і аналітичну інформацію про ринок нерухомості.

Доступ до таких систем надасть велику допомогу при дослідженні показників фінансового стану і фінансово-економічної діяльності господарюючого суб'єкта, при оцінці ризиків вкладень в пайові цінні папери

господарюючих суб'єктів, при дослідженні розрахунку пайової участі засновників (акціонерів) в майні і розподілі прибутку господарюючого суб'єкта, при економічній оцінці вартості фінансових вкладень і пайових цінних паперів господарюючих суб'єктів і т.д., що дозволить істотно скоротити тривалість економічної експертизи і підвищити ефективність розкриття і розслідування економічних злочинів. В даний час у експертів є доступ тільки до інформаційно-правових систем, а доступ до інших інформаційно-довідкових систем здійснюється виключно на комерційній основі.

Практично на всіх підприємствах використовується комп'ютеризований облік проведених розрахункових і фінансових операцій, тому експерту-економісту важливо вміти використовувати інформаційні технології у своїй діяльності [6].

З погляду оптимізації інформаційного забезпечення експертних досліджень доцільно створити інформаційну базу експертних прецедентів. Її мета - забезпечити ефективне управління об'єктами експертизи в тих ситуаціях, коли не справляється класична система.

Прецедентний підхід полягає у використанні в експертній системі бази знань, в якій буде перелік прецедентів, нештатних ситуацій, що виникли. Також є можливість занесення нових прецедентів при появі нових нештатних подій.

Прецедентний підхід можна застосувати під час виконання економічних досліджень, тобто створити базу даних експертних досліджень, пов'язаних з розв'язанням конкретних ситуативних завдань, що стосуються проблемних питань при проведенні економічних експертиз.

Схему інформаційної моделі наведено на рисунку 2.2.

Рис. 2.2. Структурна модель інформаційної бази даних експертних прецедентів [27]

Інформаційна модель цієї бази повинна містити такі параметри:

- перелік експертних завдань, типологізованих за змістом проблемних питань, що виникають під час проведення економічних експертиз;
- необхідні об'єкти досліджень;
- уніфіковані алгоритми розв'язання наведених завдань;
- можливі варіанти експертних висновків (категоричні, ймовірні, альтернативні, умовні).

За умови постійного оновлення такої бази в ході експертної практики можливе створення банку даних щодо практичних шляхів розв'язання типологізованих експертних завдань. Крім того, подібна динамічна інформаційна модель дає змогу відстежувати вирішення спірних питань, що виникають під час проведення економічної експертизи. Схему функціонування цієї моделі наведено на рисунку 2.3.

Рис. 2.3. Схема функціонування бази даних експертних прецедентів [27]

Використання інформаційної бази експертних прецедентів дасть можливість:

- підвищити якість експертних досліджень;
- скоротити термін виконання економічної експертизи за рахунок прискорення процесу обрання конкретного алгоритму дослідження;
- визначити напрямки вдосконалення існуючих експертних методик або розробка нових.

Комплексне застосування наведених інформаційних джерел дає можливість сформуванню інтегрованої моделі інформаційного забезпечення експертної діяльності, схему якої наведено на рисунку 2.4.

Рис. 2.4. Інтегрована модель інформаційного забезпечення експертних досліджень [27]

Інтегрована модель інформаційного забезпечення експертних досліджень сприяє:

- удосконаленню процесу проведення економічної експертизи за рахунок обрання оптимального алгоритму дослідження;
- типологізації економічних досліджень з метою уніфікації експертних методик;
- оптимізації процесу використання інформаційних масивів під час проведення експертних досліджень.

Використання інформаційних технологій при проведенні економічної експертизи дозволяє виявити і оцінити ознаки викривлення економічної інформації, визначити і кількісно виміряти негативні економічні явища, що виникли в результаті цього, виявити ступінь їх впливу на фінансові результати діяльності господарюючого суб'єкта.

2.2. Експертиза облікових документів: дослідження механізму викривлення даних

Документи є початковою ланкою в процесі формування інформації про економічну діяльність підприємства.

Усі бухгалтерські документи поділяються на первинні і зведені. Первинні документи є засобом фіксації господарських операцій і основою подальших облікових записів. Зведені бухгалтерські документи, на відміну від первинних, призначені не для фіксації господарських операцій, а для забезпечення раціонального документообігу і контролю за рухом вже складеної первинної документації. Основним видом зведених документів є звіти матеріально відповідальних осіб. Така «проміжна» роль зведених документів визначає особливості їх використання у протиправних цілях і її беруть до уваги і при виявленні документальних слідів протиправних діянь. Як джерело доказів зведені документи зазвичай використовують в сукупності з первинними обліковими документами. Доказового значення набуває збереження або порушення взаємного зв'язку між цими двома видами бухгалтерських документів, відсутність серед додатків до зведеного документу будь-якого первинного документа. Іноді таке порушення маскуються відображенням в обліку фіктивних (вигаданих) бухгалтерських документів.

За якісною ознакою всі первинні документи поділяються на доброякісні та недоброякісні документи. Доброякісний первинний документ повинен відповідати таким вимогам: бути складеним за встановленою формою і містити всі необхідні реквізити; повинен заповнюватись в момент здійснення операції або (якщо це неможливо) відразу після її закінчення; відображати законність господарської операції; містити достовірні дані. Документи, які не відповідають хоча б одній із перелічених вимог, є недоброякісними.

Серед таких документів розрізняють неправильно оформлені документи; документи, що відображають незаконні за своїм змістом операції; документи, які не відповідають змісту господарської операції.

Неправильно оформлені документи – це такі документи, при складанні яких використовувалися бланки невстановленої форми, порушувався спосіб їх заповнення, не заповнювалися або заповнювалися неправильно необхідні реквізити містяться зайві, не потрібні в даному випадку відомості.

Прикладом документів, що відображають незаконні за своїм змістом операції, є видатковий касовий ордер, яким оформили видачу нового авансу особі, яка не відзвітувалася за витрачання раніше отриманих під звіт грошей.

Серед документів, які не відповідають змісту господарської операції можна виділити такі:

1. Документи, що відображають господарські операції, які фактично не виконувалися. Наприклад, поширеним способом приховування прибутку в комерційних організаціях є оплата рахунків за фіктивні послуги, нібито надані їм спеціально створеними «фірмами-одноденками». В рахунок оплати за ці послуги через банківську систему перераховуються кошти, які потім переводять в готівку і формують так звану «чорну касу». Іноді документи, що відображають повністю фіктивні операції, складають на будь-який час, наприклад, з метою приховування нестачі на період проведення інвентаризації, а потім після її закінчення, знищують.

2. Документи, які відображають операції, які виконувалися, але не в повному обсязі. Такі порушення характерні для підприємств торгівлі, коли приховується частина виручки з метою зменшення сплачуваних податків і зборів.

3. Документи, які відображають неправдиві відомості про окремі сторони господарських операцій: дата здійснення (для приховування нестачі гроші, що надійшли в касу 1-го числа, оприбутковуються 10-го), назва конкретних цінностей, які були відпущені, відомості про суму операції і т.п.

В процесі проведення економічної експертизи значення документів визначається перш за все за ступенем їх відповідності реально виконаним господарським операціям. Невідповідність змісту первинних документів вимогам щодо її достовірності, як правило, не є очевидним [12].

На рис. 2.5 зображено прийоми документальної перевірки, які використовуються в експертній практиці.

Рис. 2.5. Прийоми документальної перевірки

Методи документальної перевірки передбачають вивчення документального оформлення однієї або декількох взаємопов'язаних або однорідних операцій. Методи документальної перевірки поділяються на три групи:

- методи дослідження окремого документа - формальна, нормативна і арифметична перевірка;
- методи дослідження документів, що відображають одну господарську операцію - зустрічна перевірка і взаємний контроль;
- методи дослідження документів, що відображають однорідні господарські операції.

Формальна перевірка - це зовнішній огляд документа. Вона складається з двох основних етапів: аналізу дотримання встановленої форми документа і детального вивчення його реквізитів. Недотримання форми документа, поряд з

недбалістю в обліку, може бути викликане результатами протиправних дій, що мали на меті використати для маскуванню саме захисні функції облікового документа.

Ознакою дій щодо порушення захисних функцій документа іноді можуть стати такі порушення формальних вимог: використання при складанні документа бланків неналежної форми; відсутність у документі окремих реквізитів; наявність неналежних реквізитів.

Ознакою дій щодо використання з метою маскуванню самих захисних функцій документа може бути присутність в ньому додаткових (зайвих) реквізитів, оскільки такі реквізити іноді навмисно вводяться для того, щоб надати вигляду найбільшій достовірності саме підробленим документам. Разом з тим, поява додаткових реквізитів не завжди вказує на порушення і може бути пов'язане із прагненням захистити документ від можливої фальсифікації. Різновидом зайвих реквізитів вважають різні сторонні записи і позначки на документі, які іноді спеціально роблять для запам'ятовування суті вчиненої підробки (наприклад, олівцева запис на звороті одного з примірників накладної, що нагадує про те, який товар був фактично відпущений одержувачу замість відображеного в документі).

На другому етапі огляду з'ясовують, чи немає в документі сумнівних реквізитів. Для цього зіставляють різні реквізити одного і того ж документа. Невідповідність між реквізитами дає підставу визнати його сумнівним. Розрізняють два види таких протиріч - формальні і логічні. Формальні протиріччя експерт-економіст виявляє, зіставляючи тотожні елементи різних реквізитів, наприклад назву організації на штампі і надруковану на одному і тому ж документі. Логічні протиріччя експерт виявляє, зіставляючи поєднання реквізитів із загальноприйнятими уявленнями про нормальну господарську діяльність підприємства. Так, сумнівним можна визнати інвентаризаційну відомість, де, судячи з її змісту, зняття фактичних залишків декількох сотень найменувань матеріальних цінностей проведено комісією за дві години робочого часу, і т.п. Працівники бухгалтерії не завжди виявляють логічні

суперечності, тому їх виявлення вимагає від експерта-економіста особливої уваги.

Для виявлення сумнівних реквізитів експерт-економіст зіставляє реквізити даного документа з аналогічними реквізитами інших документів (наприклад, підписи однієї і тієї ж особи в різних платіжних документах). Даний прийом є способом перевірки документів за формою, оскільки при його застосуванні зіставляють не зміст операцій, а зовнішній вигляд окремих реквізитів різних документів.

При нормативній перевірці експерт-економіст вивчає зміст відображеної в документі господарської операції з точки зору його відповідності чинним нормам, правилам і інструкціям. За допомогою нормативної перевірки виявляють правильно оформлені, але незаконні за своїм змістом документи. Нормативні невідповідності, як і порушення встановлених реквізитів, можуть бути підставою для визнання документа сумнівним за своїм змістом і тому потребує додаткової перевірки.

У широкому розумінні нормативна перевірка включає й оцінку економічної доцільності відображеної в документі господарської операції. Так, сумнівним і таким, що потребує додаткової перевірки експерт-економіст може визнати документ, яким оформлено продаж власної продукції підприємства за явно заниженими цінами.

Нормативна перевірка матеріалів інвентаризації зводиться зазвичай до документального контролю за дотриманням правил її проведення. Так, сумнівним може бути визнаний акт інвентаризації, яка проведена без участі матеріально відповідальної особи, якщо це не було компенсовано включенням до складу комісії представника органів влади; порівняльна відомість, у якій відображено явно необґрунтований залік пересортиці, і тому подібні документи.

Нормативна перевірка часто дозволяє встановити коло осіб, можливо причетних до злочину. Наприклад, злочинна схема, що застосовується з метою розкрадання грошових коштів з державного бюджету під виглядом

відшкодування ПДВ при експорті, передбачає відкриття в одному банку розрахункових рахунків декількох організацій і проведення взаємозаліків в один операційний день. Оскільки більшість організацій, що беруть участь в цій схемі, вигадані, то грошей у них на розрахунковому рахунку немає. Взаємозаліки в один день при відсутності на рахунку хоча б одного учасника операції достатніх коштів заборонені. Отже, у подібному злочині обов'язко задіяний банківський працівник.

Арифметична перевірка полягає в контролі за правильністю найрізноманітніших підрахунків, зроблених при складанні конкретного бухгалтерського документа. Найбільш характерні арифметичні невідповідності, експерт-економіст виявляє при контролі підсумкових показників, підрахованих як за рядками (наприклад, правильність множення кількості виробів на розцінку в ряді), так і за стовпцями документа (наприклад, правильність підрахунку у розрахунковій відомості графі «Всього нараховано»).

Експерт-економіст може виявити дописки штрихів і цифр, наприклад, в інвентаризаційних описах. Дописка в графі «Кількість товарів» може привести, наприклад, до невідповідності цього показника даним про кількість упаковок, зазначених у цьому ж рядку інвентаризаційного опису (до дописки 8 мішків і 560 кг борошна, після дописки - 18 мішків і 1560 кг борошна при стандартній вазі 1 мішка 70 кг).

Крім невідповідностей у підсумкових показниках за допомогою арифметичної перевірки виявляють багато інших підробок, наприклад, неузгодженість двох або більше цифрових показників одного і того ж документа (завищення суми заробітної плати при множенні обсягу виконаних робіт на розцінку, невідповідність утриманого з цієї суми податку на доходи фізичних осіб і т.п.).

Деякі підробки, не викликаючи протиріч у змісті документа, зумовлюють невідповідність у системі взаємозалежної облікової документації. Для їх виявлення використовують методи перевірки взаємопов'язаних

документів, зокрета, методи зустрічної перевірки і взаємного контролю документів.

Під зустрічною перевіркою розуміють зіставлення різних примірників одного і того ж документа. При правильній організації первинного обліку багато документів складають у двох і більше примірниках, кожен з яких при різному господарському призначенні повністю тотожний за своїм змістом всім іншим екземплярам. Залежно від господарського призначення примірники документа можуть перебувати в різних відділах одного і того ж підприємства (товарний звіт – один примірник на складі у матеріально відповідальності особи, другий – в бухгалтерії); на підприємстві і на руках окремих громадян (примірники квитанції на здавання - прийняття продукції), на різних взаємопов'язаних підприємствах (рахунок-фактура – один примірник у постачальника, другий – у покупця).

Зустрічна перевірка ефективна у двох випадках:

1. Хоча б на одному з взаємопов'язаних підприємств збереглися примірники документів, а на іншому були знищені або відсутні з інших причин. У цьому випадку можна відновити зміст документа або зробити висновок про те, що наявний документ підроблений.

Так, при виявленні правопорушень (злочинів), пов'язаних з незаконним обігом алкоголю експерт порівнює документи підприємства-виробника на відпуск цієї продукції з переданими йому на експертизу прибутковими документами. При відсутності ліцензії на право реалізації алкоголю підприємство не відображає у себе рух цієї продукції і закупляє її у виробника за готівку з коштів так званої «чорної каси». У підприємства-виробника алкогольної продукції будуть виявлені прибуткові касові ордери, що підтверджують факт отримання грошей від покупця. Якщо реалізується фальсифікована продукція, то на момент її реалізації у продавця зазвичай є документи, що підтверджують її легальне походження. Вони порівнюються з документами виробника.

2. Всі примірники документа збереглися і знаходяться в належному місці зберігання, але в їх змісті експерт виявив характерні розбіжності (в примірнику накладної, що є у постачальника, вказані одні цінності, а в примірнику покупця - інші).

Метод взаємного контролю полягає у зіставленні різних документів, які прямо або опосередковано відображають здійснену господарську операцію. Він може бути використаний разом із зустрічною перевіркою і самостійно щодо таких бухгалтерських документів, які складаються в одному примірнику. Як і зустрічна перевірка, метод взаємного контролю використовується перш за все для виявлення ознак підробки в конкретних облікових документах. Такими ознаками може бути, по-перше, відсутність будь-яких взаємопов'язаних документів, зазвичай наявних в аналогічних випадках (наприклад, відсутність транспортних документів і рахунків за транспортні послуги у підприємства, що нібито купило і реалізувало велику кількість товару), по-друге, протиріччя у змісті кількох різних документів, що відображають одну і ту ж або взаємопов'язані з нею господарські операції.

Експерт-економіст може порівнювати різні бухгалтерські документи одного або декількох підприємств. Неузгодженість у змісті зіставлених документів в ряді випадків свідчать про підробку. Ефективне застосування методу взаємного контролю передбачає аналіз всього ланцюжка взаємопов'язаних документів з метою вибору такої її ланки, яку, як правило, не можна фальсифікувати (документи в митних органах, транспортних організаціях і т.п.). Метою послідовного аналізу багатьох документів може також бути виявлення в них взаємопов'язаних підробок, спрямованих на приховування злочинів.

Здійснюючи перевірку декількох документів, що відображають одну і ту ж господарську операцію, експерт-економіст може виявити підробку в наданому на експертизу документі. У подібних випадках підробки відображаються в даних бухгалтерського обліку у вигляді відхилень від звичайного порядку руху цінностей. Наприклад, якщо разом кількість

матеріалів, що є в залишку на складі і матеріалів, що надійшли за певний період буде меншою, ніж їх витрачання за той же період, то це свідчить або про підробку в документі або про помилку матеріально відповідальної особи, оскільки не можна витратити більше матеріалів, ніж їх було в наявності. Або ж, якщо в накладній на відпуск матеріалу середня вага однієї упаковки суттєво відрізняється від середньої ваги упаковки того ж матеріалу, відпущеного за іншими накладними, то в експерта є підстави припускати підробку документа.

Дослідження такого роду відхилень можна провести за допомогою хронологічного і порівняльного аналізу, а також відновлення кількісного обліку і контрольної звірки залишків.

Хронологічний аналіз руху цінностей полягає в тому, що аналізуються дати здійснення тих чи інших господарських операцій, відображені в обліку. За допомогою хронологічного аналізу виявляють перевищення витрат певних матеріалів над надходженням (з урахуванням перехідних залишків). Як правило, матеріально відповідальні особи, звітуючи перед бухгалтерією за певний період (місяць, декада), стежать за тим, щоб дані про надходження і витрачання матеріалів в цілому за обліковий період збігалися. Якщо ж порівняти дані про надходження і витрачання за більш короткий, ніж звітний, період (за день або по кожній операції), то іноді можна виявити відхилення, пов'язане, наприклад, з реалізацією необлікованої продукції, необгрунтованим списанням фактично викрадених матеріалів і т.д. Слід зазначити, що перевищення витрачання матеріалів над їх надходженням може бути викликане й несвоєчасним оформленням документів і іншими формальними порушеннями.

Хронологічний аналіз допомагає виявити не тільки невідповідність між надходженням і витрачанням матеріалів, але й більш складні системи ознак вчинення правопорушень (злочинів). Зокрема, у справах про легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом, часто експерт-економіст аналізує рух коштів на поточних рахунках окремих підприємств. Тривожними симптомами є раптові «стрибки» оборотів за поточним рахунком підприємства, яке, як

правило, не здійснює великі господарські операції, однократність «транзитного» обороту за поточним рахунком після його відкриття в банку, систематичний збіг суми безготівкових платежів, що надійшли на поточний рахунок підприємства, з сумою отриманої ним з цього рахунку готівки.

Метод порівняльного аналізу полягає в тому, що порівнюються між собою дані ряду документів, що відображають різні, але аналогічні господарські операції. Критерії, за якими порівнюються ці документи, можуть бути найрізноманітнішими: середня вага однієї упаковки при реалізації партії одного товару різним покупцям, відпускна ціна за одиницю однієї і тієї ж продукції різним покупцям і т.д. Виявлені відхилення набувають доказовості лише в сукупності з іншими фактичними даними, які можуть бути отримані за допомогою інших прийомів дослідження, перш за все зустрічної перевірки і методу взаємного контролю документів [12].

Існують різні мотиви і цілі викривлення облікових даних. Деякі підприємці прагнуть знизити суму податків, що підлягає перерахуванню до бюджету. В даному випадку занижуються облікові дані про кількість та вартість випущеної продукції. Для реалізації необлікованої продукції створюється тіньовий ринок, прихований від оподаткування. З цією метою занижується виручка від реалізації продукції. Часто не відображаються в звітності відомості про особисті (оподатковувані) доходи: премії, вартість подарунків, представницькі витрати і суми інших виплат.

Поряд з цим деякі облікові показники, навпаки, завищуються, що стосується, наприклад, витрат на виробництво і збутових витрат. Зустрічаються також випадки «поліпшення» показників фінансового стану підприємства шляхом внесення змін у бік їх завищення або для створення хорошого враження в акціонерів, інвесторів і банків-кредиторів. У ряді випадків кінцевою метою такого викривлення облікових даних є фінансові зловживання.

Нерідко при проведенні економічних експертиз у таких справах експерти-економісти стикаються одночасно з кількома цілями і способами

викривлення облікової інформації з формуванням таких варіантів систем обліку і звітності:

- для керівництва підприємства (або підприємця) - найбільш достовірний, часто «чорновий» облік;
- для фіскальних та інших контролюючих органів - офіційна звітність з викривленням даних про об'єкти оподаткування;
- для акціонерів, інвесторів і банків, тобто для наявних і потенційних джерел надходження фінансових коштів - дані про економічну стабільність.

Крім того, на кожному підприємстві є й інші види облікової інформації, в т.ч. дані оперативно-виробничого, управлінського, статистичного та інших видів обліку.

До функцій бухгалтерського обліку належить забезпечення керівництва підприємства інформацією для оперативного і перспективного управління, а також для попереднього, поточного і наступного контролю. Сукупність цих відомостей дозволяє більш повно розкрити механізм викривлення облікових даних як один з методів виявлення кримінальних проявів в економіці.

Слід зазначити, що під викривленням облікових даних розуміють невідповідність числових або смислових значень записів в облікових документах аналогічним даним в інших документах або в інших джерелах інформації, раніше перевірені експертом (зразок для порівняння).

До ознак викривлення інформації відносять відмінності значень інформаційних елементів, що виявляються в результаті порівняння досліджуваного облікового показника з джерелом інформації про нього, прийнятим за зразок і перевірки дотримання правил його формування.

Викривлення даних бухгалтерського обліку завжди є наслідком недотримання правил і принципів обліку. З цього випливає, що основна ознака наявності викривлення облікових даних - недотримання принципів і правил організації і ведення облікового процесу, інформація про який представлена на експертне дослідження. Крім того, в разі встановлення факту викривлення

необхідно в процесі експертного дослідження встановити, які принципи і правила були порушені.

Необхідно зазначити, що викривлення облікових даних, як правило, пов'язане з одночасним недотриманням кількох принципів і правил обліку. Тому при встановленні однієї з ознак викривлення необхідно проаналізувати відповідність всіх параметрів об'єкта експертного дослідження вимогам принципів організації обліку. Це дозволить збільшити кількість виявлених ознак, що свідчать про наявність (відсутність) викривлень і підвищити доказову силу експертного дослідження.

Наступна група ознак наявності і виду викривлень облікової інформації служить для аналізу її відповідності (невідповідності) правилам організації та ведення обліку, встановленим нормативно-правовими актами, що регулюють даний аспект бухгалтерського обліку.

Далі необхідно переконатися в тому, що в досліджуваному фрагменті облікової системи дотримані всі стадії в частині відображення досліджуваної операції.

Системний і детальний опис видів викривлень облікових даних у висновках економічних експертиз із зазначенням конкретних ознак, за якими ці викривлення були виявлені, значно підвищує його цінність для всіх учасників судово-слідчого процесу. Результати аналізу наочно показують наявність (відсутність) умислу в діях обвинувачених і дозволяють визначити спосіб вчинення викривлення.

Часто проведення такого аналізу ускладнено тим, що досліджуваний фрагмент облікової інформації, незважаючи на фактичне викривлення, штучно «пов'язаний» виконавцями з метою приховування слідів кримінальних діянь, і ознаки викривлення стають неочевидними. Для цього можуть бути використані три способи:

- а) застосування підробленого документа аналогічного змісту;

б) внесення у вихідний документ неправдивих даних з подальшим їх відображенням в системі облікових записів за правилами бухгалтерського обліку;

в) знищення облікових документів.

Іноді після цього робиться спроба «відновлення» системи облікових записів за схемою, що дозволяє приховати інформаційні сліди порушень (злочинів). У цих випадках недостатньо використовувати тільки дані бухгалтерського обліку, тому рекомендується застосовувати метод зіставлення даних бухгалтерського обліку з паралельними умовно-симетричними потоками облікової інформації, що базуються на даних оперативного, статистичного, управлінського та інших видів обліку. Умовно-симетричними ці потоки інформації названі тому, що вони не однакові по підприємству і документації, але дані, що відображаються в цих потоках інформації, однорідні за змістом і призначенням. Для експертного дослідження вони можуть бути представлені в трьох видах:

- такі, що використовуються на одному підприємстві;
- такі, що застосовуються підприємствами-контрагентами при спільному здійсненні господарських операцій;
- універсальні (поєднання двох попередніх).

Існують особливості застосування тих чи інших експертних методів залежно від проявів викривлення облікових даних.

Співвідношення проявів викривлення облікових даних і методів їх виявлення, а також економічні ознаки виявлення представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Співвідношення проявів викривлення облікових даних, методів їх виявлення та економічні ознаки виявлення [49]

Прояв викривлення облікових даних	Методи виявлення	Економічні ознаки виявлення
1	2	3
Крадіжка	Економіко-математичні, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів (контрольна звірка), нормативно-правове регулювання	Фактичний залишок менший залишку за даними бухгалтерського обліку
Шахрайство	Економічний аналіз, економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання, аналітичне групування, статистичні розрахунки	Фактичні дані не відповідають заявленим цілям; є елемент невідповідності різних баз даних (наприклад, дані за вкладниками і дані за бухгалтерськими документами підприємства)
Привласнення або розтрата	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів (контрольна звірка), нормативно-правове регулювання	Фактичний залишок менший залишку за даними бухгалтерського обліку, встановлений умисел і спосіб за фактом кримінального прояву
Незаконне підприємництво	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, дослідження документів, нормативно-правове регулювання	Дані бухгалтерського обліку, «чорнового обліку» не відповідають даним про фінансові результати, відсутність ліцензії на певний вид діяльності
Легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна, придбаних іншими особами злочинним шляхом	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання	Наявність підозрілих операцій

Продовження таблиці 2.1

1	2	3
Незаконне отримання кредиту	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання, аналітичне групування, статистичні розрахунки	Наявні розбіжності при зіставленні даних, відображених у фінансовій звітності підприємства з урахуванням перевірки її на достовірність з даними, представленими підприємством і наявними в кредитній справі, відкритій банком
Злісне ухилення від погашення кредиторської заборгованості	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання, аналітичне групування, статистичні розрахунки	Зростання кредиторської заборгованості, в т.ч. і з основного боргу за наявності засобів у розпорядженні підприємства; факти пріоритетного погашення боргу перед іншими кредиторами
Навмисне банкрутство	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання, аналітичне групування, статистичні розрахунки	Встановлення факту істотного погіршення значень двох і більше коефіцієнтів, що характеризують платоспроможність, встановлення причинно-наслідкових зв'язків їх погіршення
Фіктивне банкрутство	Економіко-математичні, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання, аналітичні групування, статистичні розрахунки	Встановлення факту відсутності у боржника можливості задовольнити в повному обсязі вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями
Ухилення від сплати митних платежів	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання	Наявна заборгованість зі сплати митних платежів і заборгованість, що не погашається протягом тривалого періоду в динаміці

Закінчення таблиці 2.1

1	2	3
Ухилення громадянина від сплати податку	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання	Наявна заборгованість і заборгованість, що не погашається в динаміці по сплаті податку, дані бухгалтерського обліку, «чорнового обліку» не відповідають даним про фінансові результати діяльності підприємства
Ухилення підприємства від сплати податків	Економіко-математичні методи, інформаційне моделювання, експертизи різних видів, дослідження документів, нормативно-правове регулювання	

2.3. Фінансова звітність як об'єкт економічної експертизи

Злочини, пов'язані із викривленням фінансової звітності, є одними з найпоширеніших серед правопорушень економічного характеру. Це обумовлено рядом причин, найбільш суттєвими з яких є значні труднощі в зборі і оцінці доказів запобігання та розкриття такого економічного злочину.

Пильна увага до проблеми достовірності та надійності фінансової звітності викликана тим, що в сучасних умовах вдосконалюється характер правопорушень в економічній сфері і відзначається зростання інтелектуального рівня осіб, які вчинили економічні злочини.

Якщо раніше предметом оцінки та експертного дослідження були в основному правопорушення, пов'язані з розслідуванням фактів нестач, розтрат і розкрадань різних видів активів, то сьогодні найбільш поширеними є правопорушення, вчинені за допомогою викривлення і фальсифікації даних фінансової звітності. До таких видів правопорушень можна віднести ухилення від розрахунків з контрагентами, податкові злочини, незаконне отримання кредиту, обман потенційних партнерів або інвесторів, фіктивне та навмисне банкрутство організацій та ін. [29].

Головною умовою достовірності та надійності фінансової звітності є обґрунтування її показників первинними документами, обліковими регістрами, бухгалтерськими записами на рахунках, вартісною оцінкою активів, зобов'язань, доходів, витрат і капіталу. При цьому достовірність фінансової звітності визначається повнотою і якістю сформованого масиву документації за звітний період.

На наявність викривленої фінансової звітності можуть вказувати такі ознаки:

- підвищення ринкової вартості акцій;
- отримання більших дивідендів;
- прикриття нездатності генерувати грошовий потік для економічного суб'єкта;

- отримання фінансування або створення умов для поточного фінансування;
- отримання більшої ціни при злитті або продажу економічних суб'єктів;
- встановлення невідповідності діяльності економічного суб'єкта статуту, установчим документам, умовам виконання фінансових договірних зобов'язань;
- отримання винагород, що залежать від показників ефективності діяльності економічного суб'єкта;
- надання інформації і фінансових документів, які не пройшли аудиторську перевірку;
- пошук інвесторів для виплати наявних боргів у економічного суб'єкта;
- високі процентні ставки річних;
- інвестиції, які не є звичайним діловим інтересом;
- використання механізму податкової оптимізації для ухилення від сплати або зменшення суми податків;
- дії, що супроводжуються банкрутствами економічних суб'єктів та ін.

Наведений перелік ознак може свідчити, що не завжди мотивацією для фальсифікації фінансової звітності може бути отримання особистої вигоди. Іноді причиною викривлення показників звітності може бути комбінація в певний момент тиску на економічний суб'єкт з боку керівника, власника чи менеджера і можливість викривити звітність, не будучи спійманим. Таким чином, якщо тиск обставин і можливість присутні, то ризик викривлення фінансової звітності значно зростає.

В якості причин тиску обставин можна привести:

- різке скорочення виручки або частки (сегмента) ринку економічного суб'єкта;
- нереалістичні плани діяльності, особливо на короткостроковий період;
- бонуси, що залежать від короткострокових економічних ключових показників ефективності.

Найбільш очевидними ознаками мотивації шахрайства шляхом викривлення фінансової звітності економічного суб'єкта можна вважати:

- відсутність контролю або неналежний контроль з боку ради директорів або комітету з аудиту;
- слабку або непрацюючу систему внутрішнього контролю;
- незвичайні або складні транзакції;
- угоди, які потребують суб'єктивної оцінки від менеджменту економічного суб'єкта.

Найчастіше навмисному викривленню підлягають такі статті фінансової звітності як запаси, дебіторська і кредиторська заборгованості, фінансові інвестиції, чистий дохід від реалізації продукції, собівартість реалізованої продукції, інші доходи, інші витрати, дані позабалансового обліку.

Викривлення фінансової звітності здійснюється шляхом:

- завищення активів і чистого доходу;
- заниження зобов'язань і витрат.

Завищення даних активів, чистого доходу від реалізації продукції та інших доходів дає хибне уявлення про економічний суб'єкт як про фінансово-стійке підприємство шляхом використання викривленої вартості активів і штучного доходу від реалізації. Занижені показники зобов'язань і витрат відображаються шляхом виключення витрат або фінансових зобов'язань. Обидва методи призводять до збільшення чистої вартості власного капіталу, до збільшення прибутку на акцію. Завищення показників зобов'язань і витрат може здійснюватися шляхом помилок в періодизації, відображення фіктивної виручки, приховування зобов'язань і витрат; помилок при оцінці активів, неправильного або недостатньо повного розкриття інформації у фінансовій звітності. Заниження даних про активи і суми чистого доходу від реалізації продукції здійснюється шляхом допущення помилок в періодизації, заниження виручки, завищення зобов'язань і витрат, помилок при оцінці активів.

Оскільки при веденні бухгалтерського обліку основним правилом є подвійний запис, викривлені бухгалтерські дані впливають як мінімум на два рахунки і, таким чином, на дві статті фінансової звітності.

Чистий дохід від реалізації продукції є найважливішим показником зростання і ефективності будь-якого економічного суб'єкта, а внутрішні і зовнішні користувачі оцінюють його як ключовий показник фінансового благополуччя.

Найбільш поширеними способами викривлення чистого доходу від реалізації продукції і прибутку підприємства є:

- розрахунки через підставні організації за неіснуючі товари, невиконані роботи, послуги та інші факти господарського життя, в результаті яких реальний рух грошових коштів супроводжується підробленими документами. Виручка відображається у звітності тоді, коли це вигідно економічному суб'єкту;

- порушення критерію визнання виручки і витрат, що полягає у визнанні виручки в одному звітному періоді, а витрат, пов'язаних з її отриманням, - в іншому, що призводить до викривлення результативних показників діяльності підприємства;

- приховування понесених витрат шляхом їх перенесення на підконтрольні організації при відображенні доходів у поточному обліку економічного суб'єкта;

- капіталізація витрат, що приводить до викривлення показника прибутку підприємства;

- реалізація товарів з умовою невизначеності моменту переходу права власності на нього (умова зворотного викупу), що призводить до підміни категорій реалізації та грошової позики під заставу товару;

- завищення відсотка виконаних робіт при виконанні довгострокових договорів на будівництво, що призводить до неправомірного збільшення виручки [44].

Викривлена сума чистого доходу включає відображення реалізації продукції, товарів, робіт або послуг, яка не відбувалася. Фіктивні продажі можуть відображатися з використанням як неіснуючих, так і реальних покупців. Наприклад, може бути оформлений фіктивний рахунок-фактура на реального покупця, але при цьому продукція і товари йому не відвантажені, а роботи або послуги фактично не надані. На початку наступного звітного періоду реалізація може бути повернута для приховування факту шахрайства, але це може призвести до зниження чистого доходу в новому періоді, що в свою чергу вимагає організації великої кількості фіктивних продажів.

Іншим способом викривлення звітної інформації є використання реальних покупців з метою штучного завищення і викривлення рахунків-фактур, в яких відображають більші суми або обсяги товарів, ніж фактично реалізовано.

До ознак викривлення виручки можна віднести:

- стрімке зростання або незвично високі показники прибутковості економічного суб'єкта, особливо в порівнянні з іншими підприємствами галузі;
- негативні грошові потоки економічного суб'єкта, що повторюються, або нездатність генерувати позитивний грошовий потік поточної діяльності, при цьому показуючи дохід від реалізації продукції і зростання прибутку;
- значні транзакції з пов'язаними сторонами або іншими контрагентами, чия діяльність не пов'язана зі звичайними бізнес-процесами економічного суб'єкта;
- значні незвичайні або дуже складні транзакції, особливо, якщо вони здійснюються під кінець звітного періоду;
- значне зростання дебіторської заборгованості;
- значний обсяг продажів підприємствам, вид економічної діяльності і склад засновників яких невідомі;
- швидке зростання продажів окремих підрозділів всередині підприємства [30].

Поширеними способами викривлення інформації про активи і зобов'язання підприємства є:

- викривлення оцінки активів і зобов'язань;
- включення до складу дебіторської заборгованості фіктивних боргів, нереальних до стягнення через укладання договорів з формально існуючими організаціями і, відповідно, визнання фіктивною виручки за відсутності реального переміщення товарів;
- відображення в обліку фіктивних необоротних активів, що призводить до завищення вартості активів;
- схеми за участю дочірніх і залежних організацій (схема «подвійних продажів» для відображення завищеною прибутку, схема завищення гудвілу через необґрунтоване збільшення ціни акцій, що реалізуються дочірній компанії).

Способи викривлення Приміток до річної фінансової звітності:

- умисні упущення при розкритті інформації про фінансовий стан економічного суб'єкта в Примітках до річної фінансової звітності (приховування інформації щодо пов'язаних сторін, державної допомоги, про умовні зобов'язання, непередбачені активи, в тому числі про випущені цінні папери, видані поручительства;
- не відображення інформації про зміни в обліковій політиці.

Характерними випадками навмисного викривлення статей фінансової звітності є незаконне отримання кредиту. Для отримання кредиту може бути збільшений показник коефіцієнта поточної ліквідності, на основі якого роблять висновок про платоспроможність підприємства. Оскільки в розрахунках коефіцієнта використовують дані окремих статей активу і пасиву Балансу, то навмисно викривляються в сторону завищення активи (при необхідності вони можуть направлятися на погашення заборгованості по кредиту), або занижуються зобов'язання, пов'язані з виплатою заборгованості контрагентам.

Можуть навмисно викривляти статті Балансу, що впливають на величину коефіцієнта забезпеченості власними активами, який свідчить про стійке фінансове становище економічного суб'єкта. У цих випадках завищуються складові власного капіталу і одночасно занижуються дані за статтями Балансу, що характеризують стан активів підприємства.

Отже, навмисно можуть бути викривлені ті показники, за якими кредитна установа оцінює платоспроможність і фінансову стійкість підприємства при видачі кредиту. Найбільш простим способом виявлення таких викривлень є зустрічна перевірка примірників фінансової звітності, поданої одночасно декільком адресатам.

Іншим прикладом фальсифікації фінансової звітності є ознаки правопорушень, що призводять до банкрутства підприємства. Протиріччя в обліково-аналітичній інформації можуть бути виявлені за результатами динамічного аналізу фінансового стану за даними фінансової звітності, що дозволяють виявити фактори, які впливають на зниження платоспроможності.

Подальший аналіз показників фінансової звітності надасть відомості для висновків про те, чи можна було запобігти неплатоспроможності підприємства. Порівнявши отримані результати з іншою доказовою інформацією, експерт-економіст може констатувати факт наявності умислу в діях керівника, менеджера, власника організації або найманих працівників.

В період банкрутства відбуваються і інші форми правопорушень в сфері економіки, до яких відносяться привласнення та розтрата ввірених активів, шахрайство, використання активів на нестатутні види діяльності та ін.

Можна виділити такі ознаки кримінального банкрутства підприємств:

- зміна складу засновників економічних суб'єктів;
- дострокове виконання зобов'язань за договорами;
- укладання завідомо збиткових угод;
- відкриття філій, представництв або інших структурних підрозділів з передачею їм активів;
- оформлення ліквідних активів в якості неліквідних;

- вилучення бухгалтерської чи іншої облікової документації;
- не внесення у фінансову звітність доходів або приховування виручки, вилучення коштів з розрахунків;
- приховування вкладів в кредитних установах;
- погашення «заборгованості» фіктивним організаціям та ін.

Викривлення і фальсифікацію звітних даних доцільно досліджувати шляхом зіставлення внутрішнього і зовнішнього Балансів, а також показників про доходи та витрати, наведених у Звіті про фінансові результати, з оборотами по рахунках 70 «Доходи від реалізації», 71 «Інший операційний дохід», 79 «Фінансові результати», 44 «Нерозподілені прибутки (непокріті збитки) в Головній книзі [31].

Основні способи виявлення викривлень у фінансовій звітності, що використовуються при проведенні економічної експертизи, наведені на рисунку 2.6.

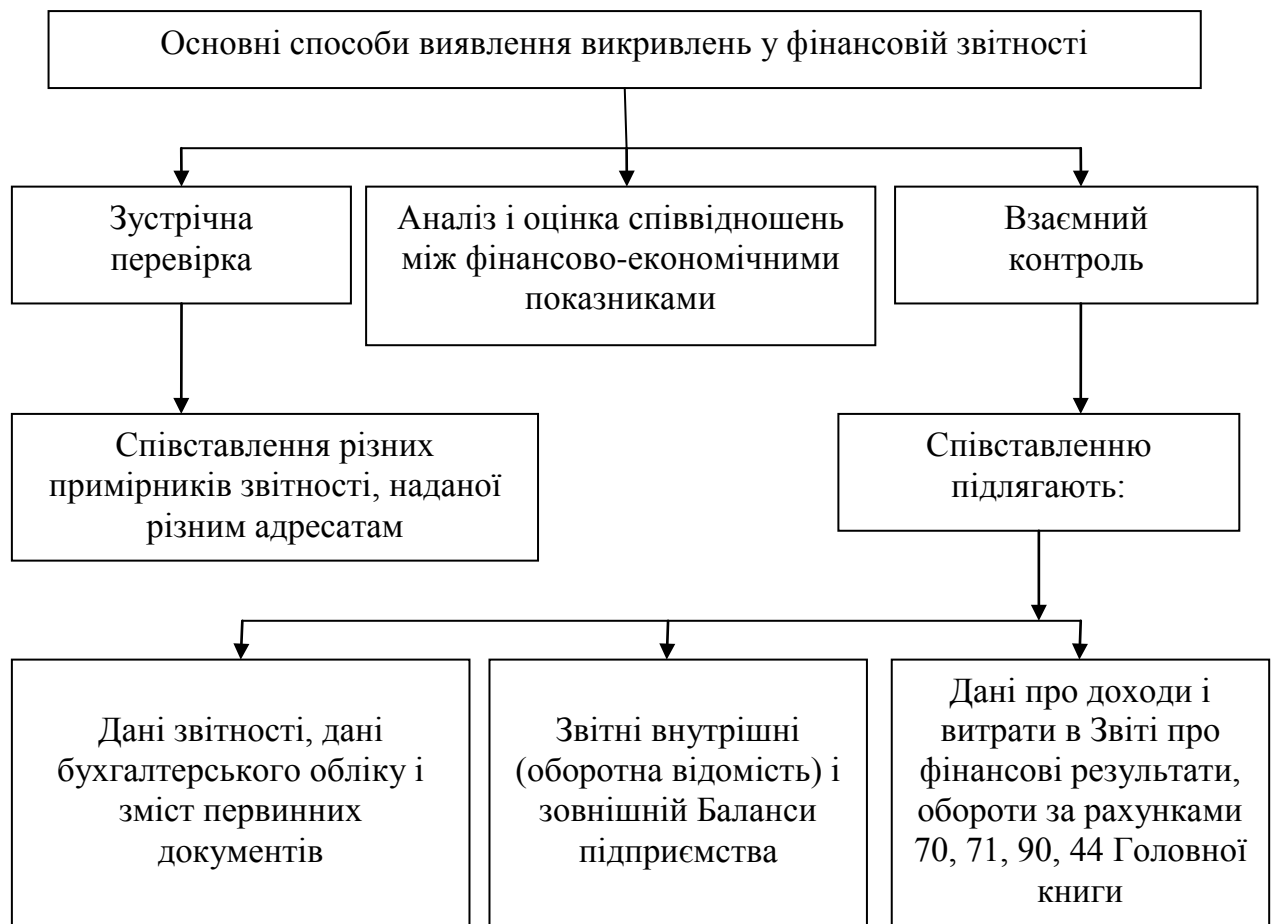

Рис. 2.6. Використання прийомів економічної експертизи для встановлення ознак викривлення фінансової звітності

Вибір і побудова необхідних для експертного дослідження моделей в кожному конкретному випадку передбачають знання і використання експертом-економістом методичних принципів ведення бухгалтерського обліку, а також вміння бачити і оцінювати ті ознаки рахункових записів, за якими можна судити про характер викривлення економічної інформації.

Як свідчить експертна практика, до таких ознак належать:

- відсутність необхідних записів в картках аналітичного обліку, в накопичувальних і оборотних відомостях, в журналах-ордерах, в Головній книзі. Якщо суми в оборотних відомостях перевищують підсумки за картками аналітичного обліку, то якась операція не була відображена в аналітичному обліку;

- відсутність аналітичного обліку за відповідними балансовими рахунками, що спостерігається не тільки при незадовільному веденні обліку (коли для прискорення складання фінансової звітності бухгалтерія обмежується лише записами в систематичних звітах), але і при бажанні приховати в обліку зловживання. Якщо показники фінансової звітності не підтверджуються показниками аналітичного обліку, то їх не можна визнати реальними;

- наявність кредитового сальдо за активними рахунками і дебетового сальдо за пасивними рахунками, що свідчить про неправильне відображення господарських засобів при їх витрачанні;

- безпідставне згортання сальдо активно - пасивних рахунків створює можливість знищення в обліку тієї чи іншої суми;

- відкриття та ведення рахунків, не передбачених планом рахунків, нерідко супроводжується порушенням їх кореспонденції;

- наявність записів, не обґрунтованих документами, що може бути пов'язане з неправильним списанням сум (наприклад, залишок підзвітних сум,

не підтверджений документами, списується за рахунок збільшення витрат збутових витрат);

- викривлення операцій в системі рахунків у випадках, коли бухгалтер намагається приховати зловживання або незаконне списання грошових та інших господарських засобів;

- помилки в розрахунках підсумків і переносів з одного боку регістра на інший (таким способом зазвичай приховують операції, необґрунтовано відображені в рахункових регістрах);

- невідповідність записів в картках аналітичного обліку, в оборотних відомостях і контрольному журналі, що виникає зазвичай при внесенні виправлень в рахункові регістри заднім числом;

- не обумовлені в рахункових регістрах виправлення, наявність виправлених бухгалтерських записів без документальних підстав і дійсної необхідності;

- наявність одностороннього сторно. При цьому новим рядком в одному з рахункових регістрів сторнують запис операції, при здійсненні якої допущено зловживання, і відносять суми на рахунковий регістр іншого бухгалтерського рахунку, де вона приховується [75].

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

3.1. Порядок призначення економічної експертизи та її основні етапи

В господарській діяльності, особливо в умовах економічної нестабільності, підвищується кількість проблем, для вирішення яких потрібно проводити економічну експертизу. Економічна експертиза – це процес системного дослідження господарських процесів, у яких виникли конфліктні ситуації у правовідносинах, з метою встановлення доказів істини для їх врегулювання.

Призначення судової економічної експертизи є процесуальною дією і реалізується за певних підстав і умов, що визначаються слідчим і судом залежно від обставин, які повинні бути встановлені.

Необхідність у призначенні судової експертизи виникає лише тоді, коли для пояснення певного факту, встановлення певних обставин і залежностей необхідні спеціальні знання експерта-економіста. Призначати судову економічну експертизу доцільно лише тоді, коли зібрані всі необхідні матеріали. Постанова про призначення судової економічної експертизи може бути винесена тільки щодо відкритої кримінальної чи цивільної справи, яка прийнята до розгляду судом. В постанові зазначається зміст позовних вимог або обставини кримінальної справи, щодо якої призначено експертизу. Разом з постановою про призначення експертизи експерту надається об'єкт дослідження.

Порядок призначення і проведення судової експертизи встановлюється відповідними статтями Кримінального процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Кодексом адміністративного судочинства, Господарським процесуальним кодексом.

Підставою для проведення економічної експертизи в експертній установі є передбачений Законом документ про призначення експертизи, складений

уповноваженою на те особою (органом). Інші дослідження проводяться за письмовою заявою замовника з обов'язковим зазначенням його реквізитів і питань, які підлягають вирішенню.

Слідчий надає в експертну установу чи експерту копію постанови про призначення експертизи, пояснює його права і обов'язки, попереджає про кримінальну відповідальність тощо. Ці процесуальні процедури слідчий оформляє протоколом.

Одержавши постанову про призначення економічної експертизи, керівник експертної установи доручає проведення експертизи одному чи декільком експертам, які в подальшому нададуть висновок і будуть нести за нього особисту відповідальність.

При призначенні судової економічної експертизи важливе значення має грамотна постановка питань, як виносяться на розгляд експерта:

- чітке формулювання питання, відсутність необґрунтованих узагальнень;
- питання повинні бути логічними, послідовними, короткими і чіткими;
- не слід ставити перед експертом велике число питань;
- необхідно ставити перед експертом питання, безпосередньо пов'язані з певними обставинами справи.

Орієнтовний перелік питань, які ставляться на вирішення судової економічної експертизи за окремими напрямками (експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій; експертиза документів фінансово-кредитних операцій) наведено в 4 розділі «Економічна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [54].

Терміни виконання економічної експертизи, її якість та доказовість висновку експерта залежить від повноти наданих слідством на дослідження об'єктів експертизи. Особливо ретельно підбирають первинні документи, які підтверджують факт здійснення господарської операції. Вони повинні бути

систематизовані, пронумеровані, прошнуровані та підшиті. Як правило на дослідження надаються оригінали документів, але можуть надаватися і копії, про що експерт-економіст зазначає у висновку.

Термін проведення судової економічної експертизи визначається залежно від складності дослідження з врахуванням експертного навантаження керівником експертної установи окремих фахівців у межах:

10 календарних днів – якщо у наданих матеріалах невелика кількість об'єктів дослідження та якщо за характером досліджень вирішувани питання є простими;

30 календарних днів - якщо матеріал містять середню кількість об'єктів і вирішуваних питань або якщо за характером досліджень ці питання середньої складності;

60 календарних днів - щодо матеріалів з великою кількістю об'єктів та вирішуваних питань або складних за характером досліджень;

більше 60 календарних днів - якщо матеріали містять велику кількість об'єктів дослідження і вирішуваних питань (більше 10), або якщо характер досліджень особливо складний;

більше 90 календарних днів - якщо

- економічна експертиза є особливо складною чи багатооб'єктною;
- вимагає вирішення більше 10 питань або питань, які потребують декількох досліджень;
- або нараховує більше 5 томів матеріалів справи;
- або є комплексною чи потребує залучення фахівців з інших організацій і не може бути виконана у зазначений термін.

Термін проведення економічної експертизи починається з робочого дня наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день направлення їх особі або органу, які призначили експертизу. Якщо закінчення встановленого строку проведення експертизи припадає на неробочий день, то днем закінчення терміну проведення експертизи вважається наступний за ним робочий день. У термін проведення

економічної експертизи не включається термін виконання клопотань експерта щодо витребування додаткових матеріалів чи усунення недоліків, допущених органом (особою), який призначив експертизу [86].

Економічна експертиза включає такі етапи: підготовчий; організаційно-методичний; дослідний; узагальнення, оцінки і реалізації результатів експертизи.

Підготовчий етап включає: призначення експерта-економіста, складання завдання на проведення експертизи керівником експертної установи, вивчення експертом-економістом призначення і змісту завдання, підбір нормативно-правових актів з питань, які мають бути досліджені.

Організаційно-методичний етап включає: вивчення змісту і повноти матеріалів, наданих на експертизу, опрацювання методики проведення експертизи, складання календарного плану-графіка проведення економічної експертизи.

Дослідний етап передбачає виконання експертних процедур передбачених методикою дослідження, в тому числі з використанням комп'ютерної техніки, для одержання необхідної інформації щодо питань, поставлених на розгляд експерта [8].

На даному етапі розробляються форми аналітичних таблиць, журналу групування досліджень, в яких безпосередньо відображається процес експертного дослідження.

Етап узагальнення, оцінки і реалізації результатів економічної експертизи включає узагальнення, групування і систематизацію результатів дослідження; складання висновку із профілактики виявлених недоліків; передачу висновку експерта-економіста органу, який призначив експертизу; оцінку висновку експерта-економіста органом, який призначив експертизу; допит експерта-економіста на попередньому слідстві чи судовому розгляді (при проведенні судової економічної експертизи).

В найбільш загальному вигляді висновок експерта-економіста є письмовим повідомленням про хід і результати проведеного ним дослідження

та про його висновки з вирішуваних питань. Фактичні дані, які в результаті проведеного дослідження були виявлені експертом-економістом, надають його висновку доказового значення у справі, тобто використовується для обґрунтування рішення, що виноситься судом у справі.

Отже висновок експерта-економіста повинен задовольняти ряд вимог: відповідність процесуальним вимогам, об'єктивність, повнота, наукова обґрунтованість, логічність та послідовність викладення, стислість та чіткість. Повнота висновку експерта передбачає всебічний опис об'єкта дослідження, інформаційного забезпечення та методики дослідження. Наукова обґрунтованість висновку експерта полягає у застосуванні ним загальнонаукових та спеціальних прийомів та методів дослідження. Обґрунтованість висновку підвищує використання експертом аналітичних розрахунків, прийомів економіко-математичного аналізу, статистичних групувань, таблиць та схем, а також висновків інших видів експертиз.

До важливих вимог процесуального характеру відносяться послідовність та конкретність висновків експерта. Оскільки висновок експерта є непрямим доказом, то він повинен бути чітким, конкретним, стислим і легко сприйматися слідчим (суддею) та всіма учасниками судового процесу. В жодному разв не допускається двозначне тлумачення. Відповіді на поставлені питання обов'язково підкріплюються відповідними доказами.

Висновок економічної експертизи складається на підставі дослідження усіх наданих експерту матеріалів у межах його компетенції. Цей висновок має повно і об'єктивно відображати результати проведеного дослідження і підтверджуватися даними первинних документів, облікових реєстрів і фінансової звітності господарюючого суб'єкта.

Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. При необхідності може бути призначено декількох експертів в справі, які дають загальний висновок. Коли експерти не дійшли згоди, то кожен з них складає окремо свій висновок.

Висновок експерта-економіста складається з трьох частин: вступної, дослідницької і заключної.

У вступній частині висновку експерта зазначаються:

- дата надходження документа про призначення експертизи;
- назва експертної установи та/або ППП експерта;
- документ про призначення експертизи, його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і ППП особи, що призначили експертизу;
- справа (кримінальна, цивільна, господарська, тощо), за якою призначена експертиза, номер справи;
- перелік об'єктів, що підлягають дослідженню;
- відомості про надані матеріали справи;
- спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів;
- запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли), матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи;
- перелік питань, які поставлено на вирішення експертизи;
- дані про експерта (експертів): ППП, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії;
- попередження експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку;
- дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів;
- відомості про процесуальні підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (ППП, їх процесуальний статус);
- нормативні акти, методики, рекомендована література з Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз, затвердженого

наказом Міністерства юстиції України від 30 липня 2010 року № 1722/5, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань.

У дослідницькій частині висновку експерт-економіст описує процес дослідження та його результати, а також дає обґрунтування висновків з поставлених питань.

Дослідницька частина включає:

- відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування;
- посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;
- експертну оцінку результатів дослідження.

При наявності у документі про призначення експертизи питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, зазначаються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені.

У заключній частині експерт-економіст наводить висновки за результатами свого дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання у послідовності, у якій вони зазначені у вступній частині висновку. На кожне питання має бути дана відповідь або вказано, з яких причин експерт не може його вирішити.

Висновок експерта оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом (експертами), який проводив дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, то вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи [26].

Висновок експертизи та додатки до нього складаються у двох примірниках, один направляється особі або органу, які призначили експертизу, а другий залишається експертній установі.

Експерт не може надати висновок у таких випадках:

- коли поставлені перед ним питання виходять за межі його спеціальних знань;

- коли надані експерту матеріали є недостатніми для надання висновку.

При наявності цих обставин експерт-економіст у письмовій формі повідомляє орган, що призначив експертизу, про неможливість надати висновок. За змістом таке повідомлення аналогічне висновку експерта, лише з тією відмінністю, що замість викладення дослідження з поставлених

Якщо наданих на експертизу матеріалів недостатньо для проведення якісного дослідження, експерт зобов'язаний порушити клопотання про їх витребування та залучення до справи. У такому випадку експерт складає повідомлення лише тоді, коли слідчий або суд вичерпали всі можливості, щоб надати необхідні матеріали або коли надані матеріали недоброякісні і облік перебуває в незадовільному стані.

Повідомлення про неможливість надати висновок повинно бути мотивованим: у ньому зазначається, чому саме експерт вважає, що питання не входять до його компетенції, або чому на підставі матеріалів, наданих для проведення експертизи, не можна відповісти на поставлені питання. Бажано вказати, відсутність яких саме матеріалів не дає можливості надати висновок.

Повідомлення про неможливість надання висновку складається з трьох частин: вступної, мотивувальної та заключної. У вступній частині наводяться такі ж відомості, що й у вступній частині висновку експерта. У мотивувальній частині зазначаються причини, які зумовили неможливість надання висновку. У заключній частині вказується про неможливість надання висновку.

Повідомлення про неможливість надання висновку оформляється на бланку експертної установи, підписується експертом; підпис у заключній частині засвідчується відбитком печатки експертної установи.

Повідомлення про неможливість надання висновку складається у двох примірниках. Один примірник керівник експертної установи надсилає особі або органу, яка призначила експертизу, а другий - залишається в архіві експертної установи.

Документи, що були об'єктом економічної експертизи, разом із висновком експертизи або повідомленням про неможливість провести експертизу підлягають поверненню.

Оцінка висновку експерта передбачає перевірку правильності використання методики дослідження, наукової обґрунтованості і достовірності висновків. Висновок експерта повинен відповідати іншим доказам, зібраним по справі і доповнювати їх. Якщо висновок експерта суперечать іншим доказам, то експертиза проведена неякісно.

Доказове значення висновку експерта залежить від його форми (категорична, умовно-категорична та альтернативна). При необхідності уточнення окремих положень висновку експерта проводиться допит експерта. Якщо висновок експерта нечіткий і неповний і залучення до справи додаткових документів може вплинути на раніше наданий висновок, то призначають додаткову експертизу. Якщо висновки експерта-економіста прямо суперечать матеріалам справи і визнані як необґрунтовані та сумнівні, то призначається повторна експертиза.

Всебічна, вмотивована оцінка слідчим (судом) висновку експерта-економіста сприяє підвищенню ефективності його використання та доказовості по кожній конкретній справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно-правове регулювання судово-експертної діяльності: монографія // О.О. Олійник, В.В. Галуцько, О.М. Єщук. – Херсон: Грінь Д.С., 2015. – 224 с.
2. Базась М.Ф. Теоретико-методологічні засади судово-бухгалтерської експертизи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.Ф. Базась. – К.: МАУП, 2007. – 488 с.
3. Білуха М. Т. Судово-бухгалтерська експертиза: підручник для студентів вузів / М.Т. Білуха. -К.: Воля, 2004. - 653 с.
4. Бугай Н. Судово-бухгалтерська експертиза як складова економічного контролю: сьогодення та майбутнє [Електронний ресурс] /
5. Н. Бугай // Соціально-економічні проблеми і держава. - 2014. - Вип. 2. - С. 62-70. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sepid_2014_2_9
6. Бутинець Ф.Ф. Судово-бухгалтерська експертиза: навчальний посібник для студентів спец. «Облік і аудит» / Ф.Ф. Бутинець. - Житомир: ПП «Рута», 2004. - 460 с.
7. Ваниева А. А. Информационные технологии и информационное обеспечение судебно-бухгалтерской экспертизы [Электронный ресурс] / А. А. Ваниева, Ю. В. Грудаева. – Режим доступа: <https://moluch.ru/conf/econ/archive/93/5059/>
8. Волынский А. Ф. Судебно-экономическая экспертиза / А.Ф. Волынский, В. А. Прорвич, С. В Расторопов. – М.: Экономика. – 2010. – 514 с.
9. Волкова І. А. Судово-бухгалтерська експертиза / І. А. Волкова. – К.: Центр учб. л-ри, 2009. – 84 с.
10. Гавриш Г. О. Проблеми становлення ринку послуг з економічної експертизи в Україні [Електронний ресурс] / Г. О. Гавриш // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер. : Економіка і менеджмент. - 2013. - № 1. - С. 181-186. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2013_1_23

11. Гавриш Г.О. Формування ринку послуг економічної експертизи в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Г. О. Гавриш; Держ. ВНЗ «Криворізький нац. ун-т». - Кривий Ріг, 2014. - 20 с.
12. Гладчук О. О. Організаційно-методичні засади проведення судово-бухгалтерської експертизи в Україні [Електронний ресурс] / О. О. Гладчук // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: Економіка і управління / Держ. екон.-технол. ун-т транспорту. – Київ, 2012. - Вип. 21/22. - С. 237-241. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2012_21-22\(2\)__34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpdetut_eiu_2012_21-22(2)__34)
13. Голубятников С. П. Судебная бухгалтерия и основы аудита: учебник / Е. С. Леханова, С. П. Голубятников. - М.: Юридическая литература, 2004. – 480 с.
14. Господарський процесуальний кодекс України від 6.11.1991 р. № 1798-ХІІ. Редакція від 15.12.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
15. Грачева Р. Е. Учения, рожденные классической итальянской школой. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://buhlabaz.ru/bukhgalterskij-uchet/istoriya-bukhgalterskoj-mysli/ucheniya-rozhdennyeklassicheskoy-italyanskoj-shkoloj.html>
16. Данилюк М. Економічна експертиза: наукові засади та практичне використання [Електронний ресурс] / М. Данилюк // Вісник Тернопільського національного економічного університету. - 2015. - Вип. 4. - С. 173-175. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2015_4_18
17. Дікань Л. В. Судово-економічна експертиза: навчальний посібник / Л. В. Дікань, В. Д. Понікаров, О. В. Кожушко. – Х.: Вид ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. – 432 с.
18. Дондик Н.Я. Судова бухгалтерія: навч. посібник / Н. Я. Дондик, Г. П. Дондик. - К.: Центр навчальної літератури, 2011 – 208 с.

19. Дондик Н.Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Н.Я. Дондик. – Харків, 2006. – 20 с.

20. Духновська Л. М. Судово-бухгалтерська експертиза: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л.М. Духновська. – К.: НУХТ, 2012. - 143 с.

21. Экономические и финансовые преступления: учебное пособие / [Петросян О. Ш., Трунцевский Ю. В., Барикаев Е. Н., Саркисян А. Ж.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.- 311 с.

22. Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи: монографія / С. В. Євдокіменко. - Харків: Панов, 2016. - 539 с.

23. Євко Н. О. Взаємодія експерта-бухгалтера та правоохоронних органів під час розслідування економічних злочинів [Електронний ресурс] / Н. О. Євко // Управління розвитком : зб. наук. пр. / Харків. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. – Харків, 2014. - № 12. - С. 39-41. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_20 (

24. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. Редакція від 11.10.2017 р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

25. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-ХІV. Редакція від 11.06.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>

26. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22.04.1993 р. № 3125-ХІІ. Редакція від 01.05.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>

27. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Редакція від 26.12.2012 р. № 1950/5. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

28. Капустник К. В. Інформаційне забезпечення судово-економічних експертиз / К. В. Капустник, І. В. Губанова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. - Х.: Право, 2009. - Вип. 9. - С. 462-465

29. Каширская Л.В. Основные этапы, техника и технология проведения бухгалтерской экспертизы [Электронный ресурс] / Л.В. Каширская // Вестник АГТУ. – 2004. - № 3. – С. 133 – 139. – <https://cyberleninka.ru/article/v/osnovnye-etapy-tehnika-i-tehnologiya-provedeniya-buhgalterskoj-ekspertizy>

30. Кеворкова Ж. А. Бухгалтерская экспертиза хозяйствующих субъектов: методология и практика: монография / Ж. А. Кеворкова. - Ставрополь: Ставропольское книжное издательство, 2007. – 228 с.

31. Кеворкова Ж. А. Искажение бухгалтерской (финансовой) отчетности как признак экономического преступления [Электронный ресурс] / Ж. А. Кеворкова // Аудиторские ведомости. - 2014. - № 9. - С. 32 - 38. - Режим доступа: <http://xn----7sbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/4986>

32. Кеворкова Ж. А. Достоверность отчетной бухгалтерской информации как одно из условий обеспечения экономической безопасности организации [Электронный ресурс] / Ж. А. Кеворкова. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/dostovernost-otchetnoj-buhgalterskoj-informatsii-kak-odno-iz-usloviy-obespecheniya-ekonomicheskoy-bezopasnosti-organizatsii>

33. Кеворкова Ж. А. Методика экспертного исследования и способы ее реализации в практической деятельности [Электронный ресурс] / Ж. А. Кеворкова. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-ekspertnogo-issledovaniya-i-sposoby-ee-realizatsii-v-prakticheskoy-deyatelnosti>

34. Классен Н. А. Основания классификации форм использования специальных познаний в уголовном процессе [Электронный ресурс] / Н. А. Классен. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovaniya-klassifikatsii-form-ispolzovaniya-spetsialnyh-poznaniy-v-ugolovnom-protsesse>

35. Клименко Н. І. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання [Електронний ресурс] / Н. І. Клименко, В. В. Федчишина // Криміналістичний вісник. - 2016. - № 1. - С. 56-61. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2016_1_11

36. Коваленко О. В. Розвиток судово-економічної експертизи в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Коваленко // Криминалистика и судебная экспертиза : сборник научных трудов / Киев. НИИ суд. экспертиз. – Киев, - 2013. - Вып. 58(2). - С. 482-488. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)__91](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)__91) (

37. Ковальова О. В. Судово-бухгалтерська експертиза: навчальний посібник / О.В. Ковальова, О.В. Бардаков.- Х.: А.П. Віровець: Апостроф, 2012. - 221 с.

38. Ковальчук О. О. Судово-економічна експертиза: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / О. О. Ковальчук // Управління розвитком. - 2014. - № 12. - С. 49-51. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_25

39. Ковган Ж. И. Финансово-экономическая экспертиза: методы экспертного исследования [Электронный ресурс] / Ж. И. Ковган. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/113324/1>

40. Колпак В. В. Теоретичні засади судово-економічної експертизи [Електронний ресурс] / В. В. Колпак // Управління розвитком. - 2014. - № 12. - С. 53-54. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_27

41. Колісник О. П. Концептуальні підходи до формування методичного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи [Електронний ресурс] / О. П. Колісник // Вчені записки університету "КРОК". Серія: Економіка / Ун- т економіки та права "КРОК". – Київ, 2013. - Вип. 33. - С. 183-189. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzuk_2013_33_29

42. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. Редакція від 30.09.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-ВР/page>

43. Копилова Т. С. Удосконалення нормативно-правової бази здійснення судово-економічної експертизи [Електронний ресурс] / Т. С. Копилова // Управління розвитком : зб. наук. пр. / Харків. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. – Харків, 2014. - № 12. - С. 57-59. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_29

44. Корінько М.Д. Судова бухгалтерська експертиза: навч. посіб. / Корінько М. Д., Бондар В. П., Перейминовк Т. А.; за ред. д-ра екон. наук М.Д. Корінька. - К.: Клякса, 2012. - 431 с.

45. Костенко О. И. Признаки фальсификации финансовой отчетности [Электронный ресурс] / О. И. Костенко, Ж. А. Кеворкова. – Режим доступа: <http://izron.ru/articles/razvitie-ekonomiki-i-menedzhmenta-v-sovremennom-mire>

46. Кравчук О. Самоконтроль фінзвітності / О. Кравчук // «Дебет - Кредит». – 2014. - №50. – С. 6 - 8

47. Красницька А. В. Юридичні документи: техніка складання, оформлення та редагування: посібник / А. В. Красницька. – [2 вид., допов. і переробл.]. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 528 с.

48. Кримінальний процесуальний кодекс № 4651-17. Редакція від 07.12.2017. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

49. Макарова О. Н. К вопросу о методологических основах судебно-бухгалтерской экспертизы [Электронный ресурс] / О. Н. Макарова, Ю. Н. Макарова, О. В. Мартіненко. – Режим дорступа: <http://naukarus.com/k-voprosu-o-metodologicheskikh-osnovah-sudebno-buhgalterskoy-ekspertizy>

50. Макарова О. Н. Экономическая экспертиза ОВД как инструмент обнаружения и прогнозирования криминальных проявлений в экономике [Электронный ресурс] / О. Н. Макарова, Т. В. Волкова. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-ekspertiza-ovd-kak-instrument-obnaruzheniya-i-prognozirovaniya-kriminalnyh-proyavleniy-v-ekonomike>

51. Мельник Н.Г. Бухгалтерський облік у системі заходів боротьби з корупцією / Н.Г.Мельник, Н.П. Михайлишин // Глобальні та національні

проблеми економіки. – Миколаїв: Миколаївський університет ім. В.О. Сухомлинського, 2017. – № 17. – С. 844-849

52. Мельник Н.Г. Практичні аспекти організації контролінгу на підприємстві / Н.Г. Мельник, Н.П. Михайлишин // Вісник Львівської комерційної академії. – Випуск 36. – 2011. - С. 254 – 259

53. Михайлишин Н.П. Правовий статус судового експерта-економіста, зміст його спеціальних знань і компетенцій / Н.П. Михайлишин, Л.А. Будник // Облік, оподаткування і контроль: теорія та методологія: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 30 червня 2017 р.). - Тернопіль: ТНЕУ, 2017.– С. 324 - 326.

54. Михайлишин Н.П. ТОС – теорія, що ламає стереотипи // Н.П. Михайлишин, Н.Г. Мельник // Сталий розвиток економіки. - Хмельницький: Інститут економіки і підприємництва. – 2011. - № 4 (7). - С. 81 - 83

55. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень затверджені наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/3. Редакція від 26.12.2012 р. № 1950/5. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE16509.html

56. Облік в галузях промисловості: навчальний посібник / Кузів М.С., Михайлишин Н.П., Гудзь Н.В., Берестецька О.М. - Тернопіль: СМП «Тайп», 2011. – 222 с.

57. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. - Х.: Право, 2016. - 928 с.

58. Панченко І. А. Організація судово-бухгалтерської експертизи: теоретико-практичні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». – Київ, 2007. – 24 с.

59. Пашинська І. І. Концептуальні основи методології судово-економічної експертизи [Електронний ресурс] / І. І. Пашинська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки. - 2013. - № 1. - С. 296-298. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2013_1_70

60. Пащенко Т.В. Подходы к классификации методов судебно-бухгалтерской экспертизы и их выбору при проведении экспертного исследования [Электронный ресурс] / Пащенко Т.В. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-oshibki-provedeniya-sudebno-buhgalterskih-ekspertiz>

61. Пащенко Т. В. Бухгалтерська експертиза і аудит як форми використання спеціальних економічних пізнань [Електронний ресурс] / Т. В. Пащенко // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. - 2013. - Вип. 10(4). - С. 112-118. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(4\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(4)_19)

62. Перезовова І. В. Номінативне поле концепту «економічна експертиза» в сучасних умовах його застосування в процесі здійснення фінансового контролю [Електронний ресурс] / І. В. Перезовова // Економіка: реалії часу. - 2013. - № 2. - С. 150-156. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2013_2_22

63. Перезовова І. В. Інститут економічної експертизи: сутність та суспільна потреба [Електронний ресурс] / І. В. Перезовова, І. П. Кінаш // Сталий розвиток економіки. - 2015. - № 4. - С. 183-188. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2015_4_28

64. Перезовова І. В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань [Електронний ресурс] / І. В. Перезовова // Економіка: реалії часу. - 2013. - № 3. - С. 97-105. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2013_3_18

65. Перезовова І.В. Теоретико-методологічні основи економічної експертизи як форми фінансового контролю: монографія / І. В. Перезовова. - Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. - 319 с.

66. Перезовова І. В. Історико-ретроспективний аналіз становлення економічної експертизи в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Перезовова // Культура народів Причорномор'я. - 2013. - № 256. - С. 38-43. – Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92336/10-Perevozova>
67. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. Редакція від 03.12.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page55>
68. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, затверджене наказом Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15>
69. Попова Л. М. Судово-економічна експертиза: навчальний посібник / Л. М. Попова, В.Д. Понікаров, С. М. Попова. - [2-ге видання, доп. та перероб.] – Х.: Еспада, 2008. -272 с.
70. Попова Л. М. Роль економічного контролю у виявленні тіньової господарської діяльності [Електронний ресурс] / Л. М. Попова // Право.ua. : наук.-практ. журн. / Харків. нац. ун-т внутр. справ [та ін.]. – Київ, 2016. - № 1. - С. 53-57. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_12
71. Понікаров В.Д. Судово-економічна експертиза: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.Д. Понікаров; Харківський національний економічний ун-т. - Х. : ВД "ІНЖЕК", 2005. - 232 с.
72. Порядок ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затверджений Наказом Міністерства юстиції України 02.10.2008 р. № 1666/5. Редакція від 03.07.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08>
73. Проблеми і перспективи розвитку статистики, аудиту та економічного аналізу: монографія; за редакцією д.е.н. професора Дерія В.А. - Тернопіль: Крок, 2016. - 362 с.

74. Расторопов С. В. Структура и содержание специальных знаний, необходимых для назначения и производства судебно-экономических экспертиз [Электронный ресурс] / С. В. Расторопов. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1282593>

75. Реестр методик проведения судебных экспертиз [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rmpse.minjust.gov.ua>.

76. Резниченко С. М. Способы фальсификации учетных записей на бухгалтерских счетах, в Балансе и приемы их выявления в процессе бухгалтерской экспертизы [Электронный ресурс] / С. М. Резниченко, И. С. Сафонов. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-falsifikatsii-uchetnyh-zapisey-na-buhgalterskih-schetah-v-balanse-i-priemy-ih-vyyavleniya-v-protssesse-buhgalterskoj-ekspertizy>

77. Романов В. Судебная бухгалтерия. Краткий курс [Электронный ресурс] / В. Романов. – Режим доступа: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=38801>

78. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе: научно-практическое пособие / Е. Р. Россинская. - М.: Норма, 2011. - 736 с.

79. Рудницький В.С. Судово-бухгалтерська експертиза економічних правопорушень: навчальний посібник / Рудницький В. С., Бруханський Р.Ф., Хомин. П.Я. - К: ВД «Професіонал», 2004. - 304 с.

80. Савченко І. О. Проблемні питання при застосуванні в експертній практиці методик проведення судово-економічних експертиз [Електронний ресурс] / І. О. Савченко, С. І. Глущенко // Криміналістика і судебна експертиза. - 2013. - Вып. 58(2). - С. 498-502. - Режим доступа: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58\(2\)__93](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)__93)

81. Савченко Л. І. Судово-бухгалтерська експертиза: опорний конспект лекцій / Л. І. Савченко. - К.: КНТЕУ, 2001. - 166 с.

82. Селина Е. В. Применение специальных познаний в уголовном процессе / Е. В. Селина. - М.: Юрлитинформ, 2002. - 144 с.

83. Скотаренко Є. С. Теоретичні засади здійснення судово-економічної експертизи [Електронний ресурс] / Є. С. Скотаренко // Управління розвитком. - 2014. - № 12. - С. 78-79. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uproz_2014_12_40

84. Софілканич О. В. Актуальні проблеми судово-економічної експертизи у кримінальних провадженнях про економічні злочини [Електронний ресурс] / О. В. Софілканич // Вісник Академії адвокатури України. - 2013. - Число 1. - С. 169-174. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2013_1_28

85. Стельмах Н.Є. Підготовка експертів-бухгалтерів: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / Н. Є. Стельмах // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2016. - № 1. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?op=1&z=4748>

86. Стельмах Н.Е. Экономико-правовая сущность судебно-бухгалтерской экспертизы в рыночных условиях хозяйствования / Н.Е. Стельмах // Облік і фінанси. – 2014. - № 4 (66). – С. 64-68.

87. Судово-бухгалтерська експертиза: навч. посіб. / [Гуцаленко Л. В., Михальчишина Л. Г., Сидорчук В. М., Пентюк І. К.]– К.: Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.

88. Судово-бухгалтерська експертиза: навч.-практ. пос. / [Шило В.П., Ільїна С.Б., Шепелюк В. А., Журба Т. С.] - К: Кондор, 2013. - 406 с.

89. Судебно-бухгалтерская экспертиза: учеб. пособие для студентов / [под ред. Е. Р. Россинской, Н. Д. Эриашвили, Ж. А. Кеворковой]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право. – 2015. – 383 с.

90. Ужва А. М. Проведення судово-бухгалтерської експертизи як складової економічного контролю [Електронний ресурс] / А. М. Ужва, Т. В. Ротару // Финансы, учет, банки : сборник научных трудов / Донец. нац. ун-т. – Винница, 2014. - Вып. 1. - С. 264-269. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fub_2014_1_39

91. Ужва А. М. Судово-бухгалтерська експертиза як важливий вид фінансового контролю [Електронний ресурс] / А. М. Ужва, К. Г. Олійник // Вісник Донецького національного університету. Серія: Економіка і право. – Донецьк, 2015. – Вип. 1. – С. 456 – 459. – Режим доступу: <http://jvestnikc.donnu.edu.ua/article/viewFile/362/373>

92. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-15. Редакція від 03.08.2017 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

93. Чередніченко А. П. Історичні аспекти становлення та розвитку судово-економічної експертизи в Україні [Електронний ресурс] / А. П. Чередніченко // Криміналістика и судебная экспертиза. - 2013. - Вып. 58 (1). - С. 353 - 364. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__46

94. Швець В.Є. Основи бухгалтерського обліку та судово-бухгалтерської експертизи: підручник / В.Є. Швець. - К: Каравела, 2008.-240 с.

95. Щербаковський М. Г. Призначення та провадження судових експертиз / М.Г. Щербаковський. – Х. : Фактор, 2011. – 400 с.